

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1971.1.01>

J. SAAT

LENINLIKU MAADEKREEDI ELLUVIIMINE EESTIS*

Üheaegselt mõisate rahva kätte võtmisega algas ka nende majandamise ümberkorraldamine sotsialistlikel põhimõtetel. Kuna seda peagi alanud saksa okupatsiooni tõttu saadi teha vaid lühikest aega, siis ei suudetud siin mõistagi kuigi palju saavutada.

Et selgitada, missugused võimalused olid Eestis üleminekuks sotsialistlikule ühismajapidamisele, peatume lühidalt olukorral siinsetes mõisates.

Kapitalistliku arengu tase Baltimaade, nende hulgas ka Eesti põllumajanduses oli võrdlemisi kõrge. Eestimaa kubermangus ja Põhja-Liivimaa Eesti maakondades oli kapitalistlik süsteem valitsevaks saanud juba XIX sajandi 80-ndail aastail. Sajandi lõpul arvas V. I. Lenin Balti kubermangud Venemaa nende kubermangude hulka, kus mõisamajapidamistes domineeris kapitalistlik tootmisviis.²⁷¹ Kuid selle kõrval omas sinne aadel ikka veel mitmesuguseid privileege, püsis teorent ja teisiagi feodalistlikke igandeid.

Käesoleva sajandi algusest peale mindi Eestis üle järjest intensiivsemale mõisate majandamisele, kasutades selleks ka masinaid, mitmesuguseid täiustatud põllutööriistu ja kunstväetisi. Seoses sellega arenes kodumaine põllutööriistade ja -masinate tööstus. Wiegandi ja Krulli masinatehas Tallinnas valmistasid mõisatele peale muu ka viinavabrikute sisseadeid ja jõumasinaid. Põllutööriistu tootsid mitmed väiksemadki tehased, nagu näiteks F. Faure Tartus ja U. Port Viljandis. Maa intensiivsem harimine tõstis tunduvalt põldude viljakust.²⁷²

Kuid Esimese Vene revolutsiooni aastaist alates hakkas Eestimaa ja Põhja-Liivimaa mõisates teravilja külvipind pidevalt vähenema, sest sinne teravili ei suutnud kõrgete tootmiskulude tõttu konkureerida maailmaturul. See sundis mõisnikke üle minema loomakasvatuseaaduste tootmisele, mille hinnad tõusid. Hakati rohkem kasvatama söödateravilju, kultuurheina ja söödajuurvilju. Sama arenemisteed läksid ka Läti mõisad ja suurtalud.²⁷³

Need mõisnikud, kes õigeaegselt ei suutnud üle minna karjamajandusele, sattusid võlgadesse, mistõttu olid sunnitud pantima oma mõisaid ja laastama metsi.²⁷⁴ Talupoegadelt maade pärieksostmise eest saadud raha ei kasutanud parunid oma mõisate majapidamise arendamiseks, vaid paigutasid selle välismaa pankadesse või ostsid linnades maju. Sellest hoolimata jäid mõisad endiselt peamisteks põllumajandusliku kauba-

* Algus «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1970, nr. 2, lk. 167—178, nr. 3, lk. 247—262, nr. 4, lk. 363—383.

²⁷¹ V. I. Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3. kd., lk. 156.

²⁷² G. Lükün, Eesti revolutsiooni uue tõusu aastail (1910—1914). Põllumajandus. Rmt.: Eesti NSV ajalugu, II kd. Tallinn, 1963, lk. 488.

²⁷³ История Латвийской ССР, т. II. Рига, 1954, lk. 395.

²⁷⁴ 1913. aasta lõpuks oli Eestimaa mõisnike krediitkassasse panditud 420 mõisat 14,7 milj. rubla eest. (G. Lükün, Eesti revolutsioonilise tõusu aastail (1910—1914). Põllumajandus. Rmt.: Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 490.)

toodangu andjateks, sest talupojad tarvitasid tunduva, paiguti koguni suurema osa oma toodangust ise.²⁷⁵ Ka oli mõisate kari talude omast palju produktiivsem.²⁷⁶

Esimese maailmasõja aastail hakkas Eesti ala mõisate toodang pidevalt allamäge minema, olgugi et hindade tõus stimuleeris mõisnike selle suurendamisele. Languse põhjuseks oli meestööjõu mobiliseerimine sõjaväkke ja kindlustustöödele, hobuste rekvireerimine, mineraalväetiste ja põllutöömasinate sisseveo äräjäämine ning kodumaiste põllutööriistu tootvate tehaste rakendamine sõjaliste tellimuste täitmiseks. Samas suunas mõjus ka viinavabrikute tegevuse lõpetamine. Üldse sattus mõisamajandus nii Eestis kui ka teistes Baltimaades sõja-aastail raske kriisi olukorda.²⁷⁷ See muidugi ei tähendanud, et mõisnikud oleksid majanduslikult kannatada saanud, sest toodangu languse läbi tekkinud kahjud tegi tasa põllumajandussaaduste hindade seninägematu kiire tõus, mida mõisnikud tõoraha nõõrimiseks täiel määral ära kasutasid.

Põllumajanduse struktuuri Eestimaa kubermangu ja Põhja-Liivimaa Eesti maakondade mõisates aasta enne Oktoobrirevolutsiooni iseloomustavad Tsaari-Venemaa Statistika-valitsuse poolt 1916. aastal korraldatud ülevenemaalise põllumajandusloenduse andmed. Ülevaatlükuma pildi mõisate ja nende elanike arvust Eestis annab tabel 1, andmed tähtsamate põllukultuuride külvipinna kohta on esitatud tabelis 2 ja loomade arvu kohta tabelis 3. Saaremaa, kus oli 129 mõisat 3489 elanikuga, on tabelitest välja jäetud, kuna ta leninliku maadekreedi elluviimise ajal oli sakslaste poolt okupeeritud.

Tabelis 1 esitatud andmeil oli Mandri-Eestis 1331 mõisat, seega siis rohkem, kui mõnede teiste allikate andmeil. On põhjust arvata, et 1916. aasta loendusel on mõisate hulka arvatud ka osa Eesti suurtaludest.²⁷⁸ Samast tabelist näeme, et mehi oli palju vähem (43%) kui naisi (57%). Meeste väike protsent on seletatav toimunud mobilisatsioonidega. Kui meenutada, et mobilisatsioonid tabasid just tööjõulisi mehi, siis räägivad need arvud suurest tööjõu puudusest mõisates.

Tabelis 2 torkab silma kultuurheina suur osatähtsus (30,8%) mõisate üldises külvipinnas. See on seletatav loomakasvatuse suuna olemasoluga mõisate majapidamises.

²⁷⁵ Предварительные итоги всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. Выпуск I. Европейская Россия. Петроград, 1916, lk. XIV. Virumaa mõisad müüsid 1915. aastal 509 210 puuda suurusest rukkisaagist 134 114 puuda, s. o. 26,4 protsenti, talumajandid aga 1 024 570 puudast ainult 69 483 puuda, s. o. ainult 6,8 protsenti kogu rukkisaagist. Nisu müüdi vastavalt 41 ja 3,3, otra 22 ja 6,6 protsenti. (A. Takk in, Eesti Esimese maailmasõja aastail. Tallinn, 1961, lk. 75.) Nii mõisnikel kui ka talupojadel oleks olnud võimalik vilja rohkem müüa, kuid nähtavasti ootasid nad hindade tõusu.

²⁷⁶ 1912.—1913. aastal lüpsiti Eestimaa mõisates ühelt lehmal keskmiselt 2634 kg piima, taludes 1942 kg, Liivimaa kubermangu taludes 1912 kg. (A. A. Kēērna и И. М. С а а т, Социально-экономические и политические предпосылки социалистической революции в Прибалтике. Глава первая. М., 1967, lk. 34—35).

²⁷⁷ 1917. aastaks oli Eestimaa kubermangus tööliste arv vähenenud mõisates 45 ja taludes 30 protsenti. Erinevus oli tingitud sellest, et taluperemeestel õnnestus kergemini mobiliseerimisest kõrvale hoida kui mõisatöölistel. Ka andis taludes, kus intensiivselt kasutati oma perekonnaliikmete, sealhulgas laste ja raukade tööjõudu, meeste mobiliseerimine sõjaväkke vähem tunda kui mõisates, kus kasutati vaid palgalist tööjõudu.

Tööjõu vähesus sundis vähendama külvipinda ja osalt ka kariloomade arvu, sellest tingituna hilinesid ka koristustööd. Mõnedes mõisates külvati suvivili kündmata maale, otse kõrde. 1915. ja 1916. aastal jäi mõisates osa teraviljast, kartulitest ja heinast lume alla. Külvipind Eestimaa kubermangu mõisates vähenes 1913. aastast kuni 1916. aasta lõpuni 9103 tiinu võrra. Loomade arvu vähenemine Eesti mõisates oli peamiselt tingitud sagedastest rekvisitsioonidest ja kokkuostudest sõjaväe jaoks, kuid loomakasvatus läks tagurpidi ka selle tõttu, et katkes õlikookide ja muu kvaliteetse jõusööda sissevedu. Eestimaa kubermangu mõisates vähenes veiste arv 1916. aastal sõjaeelsega võrreldes 50 protsenti. Sigade arv Lõuna-Eesti nelja maakonna mõisates langes 49 132-lt 17 574-le.

Raskeks hoobiks mõisamajapidamisele oli tööhobuste rekvireerimine. 1916. aasta suveks oli Eestimaa kubermangus rekvireeritud 30 protsenti tööhobustest. (A. Takk in, Eesti Esimese maailmasõja aastail, lk. 39, 43, 46; A. Kēērna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis. Tallinn, 1961, lk. 91—113.)

²⁷⁸ R. Antonsi järgi näit. oli revolutsioonieelses Eestis 1149 mõisat. (R. Antons, Agraarsuhted kodanikus Eestis. Tallinn, 1957, lk. 21.) 1916. aasta ülevenemaalise põllumajandusliku loenduse kokkuvõtteis on majapidamised jaotatud talu tüüpi ja mõisa tüüpi majapidamisteks (крестьянские и владельческие хозяйства), kusjuures eessõnas (lk. XIV) on öeldud, et «владельческие» all tuleb mõista mõisa tüüpi majapidamisi.

Tabel 1

Mõisate ja nende elanike arv Eestis 1916. aastal

Maakonnad	Mõisate arv	Elanike arv mõisamajapidamistes			Meeste protsent mõisaelanike üldarvust
		Mehi	Naisi	Kokku	
Harjumaa	169	8 396	10 600	18 996	44
Järvamaa	125	5 113	6 588	11 701	43
Läänemaa	162	3 118	4 102	7 220	43
Pärnumaa	111	2 651	3 493	6 144	43
Tartumaa	212	6 803	9 302	16 105	42
Viljandimaa	145	4 039	5 659	9 698	42
Virumaa	193	8 085	10 468	18 553	43
Võrumaa	214	4 745	6 634	11 379	41
Kokku	1331	42 950	56 846	99 796	43

Meenutame võrdluseks, et teistes Venemaa piirkondades moodustas põldheina külvipind vähem kui 10 protsenti. Suur osatähtsus Eesti mõisates oli ka odral ja kaeral kui sööda-teraviljadel: nende all oli ligi 40 protsenti põldudest. Teraviljade külvipinnast moodustasid rukis ja nisu 34 ning oder ja kaer 66 protsenti. Kaera kasvatamine nii suurel hulgal ei olnud tingitud mitte ainult loomakasvatuse vajadusest mõisates, vaid peamiselt sellest, et sõjaväe intendantuur maksis kaerte eest kõrget hinda. Kartuli osatähtsus oli väike, sest viinaajamine seisis ja ka väljavedu Petrogradi oli seotud suurte raskustega, kuna kehtis toiduainete väljaveo keeld Eestist. Lina kasvatati vähe, sest tema harimiseks puudus tööjõud.

Tabel 3 näitab loomade arvu Eesti mõisates 1916. aastal. Sõjaeelsete aastatega võrreldes oli see tugevasti langenud, eriti tööhobuste osas. Tšaari statistikavalitsuse ametnikud aga, kes loenduse tulemusi kõrvutasid veterinaarvalitsuse sõjaeelsete andmetega, mis olid saadud puhtpaberlike arvutuste teel ning olid tegelikelt palju väiksemad, jõudsid tegelikkust moonutavale järeldusele, et loomade arv sõja-aastail Eestis ei olevat vähenenud, vaid koguni suurenenud. Nad kirjutasid 1916. aasta loenduse tulemuste kokkuvõtte eessõnas iseteadlikult: «Juba ülaltoodud võrdlevad andmed näitavad, et suure sõja kolmandal aastal on Venemaa põllumajanduslik võimsus jäänud kaljukindlaks.»²⁷⁹ Kuid juba lähema aasta sündmused näitasid, kui kaugel oli see paberlik seisukoht tegelikkusest.

1917. aastal halvenes mõisamajapidamiste olukord eelmiste sõja-aastatega võrreldes järsult. Riia langemine ja Eesti saarte okupeerimine vaenlase poolt suurendas sõjaohtu ja asetaski Eesti otseselt sõjategevuse piirkonda. Rekvisitsioonid muutusid nüüd veelgi sagedasemateks ja põhjalikumateks, eriti septembris ja oktoobri algul, kui oli karta Saksa vägede sissetungi Mandri-Eestisse. Tööjõu puudust suurendas 18-aastaste noormeeste mobiliseerimine 1916/17. aasta talvel. Kui suurel määral mõisate külvipind ja loomade arv 1917. aasta lõpuks vähenesid, selle kohta puuduvad andmed, sest nõukogude võim ei jõudnud veel üle-eestimaalist põllumajandusloendust läbi viia, kuigi Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee selleks samme astus, saates valdade tööraha nõu-

²⁷⁹ Предварительные итоги всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года. Выпуск I, Европейская Россия, lk. XIX. Tabelites toodud andmed on võetud lk. 424—426, 428—430, 432—436 ja 439—441. Veterinaarvalitsuse andmete paikapidamatuses võime veenduda, kui võrdleme neid Liivimaa Maanõunike Kollegiumi statistika büroo poolt Lõuna-Eesti neljas maakonnas 1913. aastal korraldatud loomade loenduse tulemustega (üle-eestimaalist loendust ei toimunud). Viimase andmeil oli neis maakondades veiseid 305 591, 1916. aasta loenduse andmeil aga ainult 285 436, seega siis vähenemine 20 000 võrra. Veterinaarvalitsuse andmeil aga oli 1913. aastal Lõuna-Eestis vaid 240 702 veist — seega siis oli veiste arv seal sõja ajal suurenenud enam kui 40 000 võrra. (Vt. A. K õ ö r n a, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis, lk. 107 ja 108, tab. 28.)

kogudele välja küsitluslehed olukorra kohta mõisates. Andmeid mõisamajapidamiste olukorra kohta nende rahva kätte võtmise ajal sisaldavad ka ülevõtmise aktid. Kuid terviklikku ülevaadet kogu Eesti ulatuses ja isegi ühe maakonna kohta tervikuna need aktid saada ei võimalda. On andmeid, mis näitavad, et tähtsamate põllukultuuride külvipind nii mõisates kui taludes kokku vähenes 1917. aastal 1916. aastaga võrreldes 55 200 hektari võrra ehk 10,2 protsenti.²⁸⁰ Mõisates, kus kasutati vaid palgalist tööjõudu, vähenes põllupind tööjõu nappuse tõttu suhteliselt rohkem kui taludes.

Kuid neistki andmetest, mis meil on kasutada olukorra kohta Eesti mõisates 1917. aasta lõpul ja 1918. aasta algul, selgub, et siinsed mõisad olid intensiivse põllundusliku kultuuriga majandid, kus nii põllu- ja karjasaadused kui ka metsamaterjalid kohapeal sageli tööstuslikult ümber töötati. Tabelites 4, 5 ja 6 on Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakonna poolt korraldatud ankeedi²⁸¹ ja mõisate ülevõtmise aktide alusel esitatud mõningad arvud, mis aitavad meil pilti luua Eesti ala mõisamajanduse põhisuundadest.

Tabel 4 annab ülevaate olukorrast kümnes rahva kätte võetud Virumaa mõisas.²⁸² Venemaa pealinna Petrogradi turu ja suurel hulgal poolfabrikaate vajava tööstuse lähedus määras Virumaal rohkem kui mujal Eestis mõisate tööstusliku suuna. Kuuel mõisal vaadeldavast kümnest oli meierei ja kus seda ei olnud, seal oli piim erattevõtjatele välja renditud. Viimastes aga oli olemas piimatalitus ühes jääkeldriga. Seitsmel mõisal oli saeveski, kus oli võimalus metsamaterjali ka esialgselt töödelda. Ainult ühel mõisal puudus viinavabrik. Ja siingi võis tegemist olla eksitusega, sest mõnedki ülevõtmise aktid on koostatud puudulikult, kuna neis on märgitud vaid tootmishoonete arv, pole aga lisatud, mida neis toodeti.

Lüpsilehmade võrdlemisi väike arv räägib sellest, et piimamajandus polnud kõrgel järjel. Tingitud oli see osalt raskest sõjalaolukorrast, osalt aga ka mõisaomanike laastavast tegevusest enne mõisate ülevõtmist.

Tööhobuseid oli jäänud väheks, kuid ka teistes maakondades asuvates mõisates oli nende arv suuremal või vähemal määral langenud. Ereda mõisas näiteks, kus põlde oli 690 tiinu, on märgitud vaid 16 hobust. Märkimata on jäetud künnihärjad, keda Eredal teadupärast oli olemas. Nähtavasti on nad muude loomade hulka arvatud, nagu seda sageli tehti. 1916. aasta loenduse järgi oli Virumaa mõisates 276 künnihärja, neist 177 täiejõulist ja 99 noort, kolmeaastast. Palju neist 1918. aasta algul järel oli, seda ei ole võimalik kindlaks teha.

²⁸⁰ Vt. A. Kõõrna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eel-dused Eestis, lk. 171.

²⁸¹ Osakond korraldas kõnesoleva ankeedi selleks, et saada andmeid, millele tuginedes oleks võimalik olnud plaanikindlamalt asuda korraldama sotsialistlikku põllumajandust. Ankeetlehed saadeti 1918. aasta jaanuaris valdade tööraha saadikute nõukogude täitevkomiteedele ning neis nõuti andmeid selle kohta, kui palju oli valla mõisates vilja- ja heinaseemet ning kui palju vajati seemet kevadkülviks, kui palju palgavilja oli töölistel saada, kui palju oli loomasöötaid ja palju neid vajati veel kuni 1. maini 1918, palju oli loomi ja palju neid veel vaja oleks, kui palju oli liigseid, mida võiks mujale anda, kui palju läheks kevadkülviks vaja põllutööriistu ja nende tagavaraosasid, kui palju oli töölisi ja palju neid vaja oleks, kui üle minna 8-tunnisele tööpäevale. Kuna 1918. aasta veebruaris ei olnud mõisate ülevõtmisega veel lõpule jõutud, kuu lõpul aga algas saksa okupatsioon, siis saabus täidetud ankeetlehti tagasi arvatavasti küllaltki vähe, veelgi vähem on neid säilinud. Viimaseid hoitakse ORRKA, f. R-1290 jt.

²⁸² Tabelid 4, 5, 6, 7 ja 8 on koostatud ORRKA fondide andmeil. Virumaa mõisate kohta sisaldavad andmeid f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 487, l. 1; s.-ü. 489, l. 1 p.; s.-ü. 492, l. 7—10, 12; s.-ü. 496, l. 1—3; s.-ü. 521, l. 1; s.-ü. 541, l. 1; Viljandimaa mõisate kohta — f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 20, l. 1, 3, 4, 7, 8, 10; f. R-1292, nim. 1, s.-ü. 6, l. 5; f. R-1257, nim. 1, s.-ü. 2, l. 51, 52; Kavastu mõisa kohta — f. R-1300, nim. 1, s.-ü. 1, l. 23 p., 43, 43 p.; Suure-Kõpu mõisa kohta — f. R-1245, nim. 1, s.-ü. 1, l. 68, 71; Vaabina mõisa kohta — f. R-1299, nim. 1, s.-ü. 54, l. 3; Harku mõisa kohta — f. R-1293, nim. 1, s.-ü. 5, l. 6 p.; Lihula mõisa kohta — f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 404, l. 1—8; Karula (Uue-Võidu) mõisa kohta — f. R-1365, nim. 1, s.-ü. 1, l. 57, 141, 146; Väätša mõisa kohta — f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 385, l. 1—8; Kullaaru maakoha kohta — f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 515, l. 1—4; Rannamõisa kohta — f. R-1290, nim. 1, s.-ü. 290, l. 3—8.

Tabel 5 ja 6 sisaldavad andmeid kümne rahva kätte võetud mõisa kohta, mis asuvad eri maakondades. Kahjuks ei võimalda need andmed ülevaadet saada sellest, kuidas jagunes 1917/18. aastal mõisate külvipind põllukultuuride järgi. Tugeva tööstusliku kallakuga olid kõnesolevatest mõisatest Abja ja Suure-Kõpu (kumbki üle 10 000 tiinu), samuti Karula (Uue-Võidu). Neis olid seadmetega hästi varustatud saeveskid, õigemini lauavabrikud, ning või- ja juustutehased, kuigi juustu valmistamine piima vähesuse tõttu seisis. Nii Abja, Suure-Kõpu kui ka Karula mõisa saeveskis toodeti laudu, sandleid ja mitmesuguseid muid saematerjale. Karula mõisal oli turbagarnituur ja kivilööv, kus valmistati nii katuse- kui ka ehituskive. Katusekive põletati ka telliseahjus. Meenutame siinkohal sedagi, et Peipsi ja Emajõe läheduses asuval Kavastu mõisal oli oma toodangu vedamiseks puksiiraurik ning üks 8000-puudase ja kaks 7000-puudase kandejõuga pargast, peale selle väiksemaid pargaseid. Enne ülevõtmist oli mõisnik mõisat tugevasti laostanud.

Tööhobuseid oli neis mõisates väga vähe, eriti Abja mõisas, kus enam kui 3000 tiinuse külvipinna kohta leidus vaid 29 tööhobust.²⁸³

Rannamõisa oma 96-tiinuse külvipinnaga kuulus väikemõisate hulka ega ole Harjumaale, kus leidus nii suuri kui ka väikseid mõisaid, tüüpiline.

Põllutööriistadest on tabelist välja jäetud mõned lihtsamad, nagu ühehobusesahad, vankrid, saanid, hoburehad, rullid jne., mida ei ole märgitud kõigis ülevõtmise aktides. Väätsa mõisa ülevõtmisel ei ole vahet tehtud mitmesuguste sahkade vahel ning need, nii ühehobuse- kui ka kõik teised iga liiki sahad, on märgitud koos.

Kuigi tabelites 4 ja 5 näitena toodud 20 mõisast on vähe kõigi Eesti 1300 mõisa majapidamise täpsemaks iseloomustamiseks, aitavad nad siiski saada teatava pildi olukorrast Eesti mõisates. Võime sedastada, et tööstusettevõtteid ja põllutööriistu oli olemas rühvas enamikus mõisates, välja arvatud sellised väikemõisad, nagu Rannamõisa ja Kullararu maakohat. Tööstusettevõtete olemasolemine mõisates aga oli väga suure tähtsusega üleminekul sotsialistlikule majapidamisele, sest see oleks võimaldanud siduda põllutöö tööstusliku tootmisega: talvel suvistest hooajatöödest vabanenud tööjõudu oleks olnud võimalik paigutada tööle mõisate tööstusettevõtetesse ja tagada niimoodi mõisatööliliste aasta läbi pidev töö ning 8-tunnine tööpäev.

Rahva kätte võetud mõisamajapidamiste ees seisis kaks suurt probleemi: tagada eesseisva kevadkülvil edukas läbiviimine ja pidada loomad ületalve.

Missugused ressursid olid mõisatel nende ülesannete teostamiseks, sellest aitavad meil teatud ülevaadet saada tabelid 7 ja 8. Mõne mõisa osas on andmed seemnevilja ja loomatoidu tagavarade kohta üsna puudulikud, kuna neis oli veel südatalvelgi vili peksmata. Väätsa mõisas (Järvamaal) näiteks oli detsembri keskel, kui mõis rahva kätte võeti, peksmata rukist 1350, otra 2030 ja kaera 1620 puuda. Kuigi tabelist 8 näha, oli samasugune olukord ka Viljandimaa mõisates.

Põllutööriistu ja -masinaid palju juurde ei nõutud, kuid ankeedile saadetud vastustes rõhutati, et olemasolevad on vanad ja kulunud, kunagi ammu enne sõda Saksamaalt sisse veetud, ja neil puuduvad tagavaraosad. Peaaegu kõik mõisad nõudsid põllutöörüstade ja -masinate tagavaraosi.

Näeme, et kevadkülv tekitas küllaltki palju muret. Paljudes mõisates oli suuri seemnevilja puudujääke ja ainult väikesi ülejääke, kuid oli neidki mõisaid, kes lootsid kuidagi omaga välja tulla. Mõistagi ei piisanud seemneviljast kõigi põldude korralikult täiskülvamiseks, rääkimata sõjaajal söötijäänud maade ülesharimisest. Ka ei võimaldanud loomatoidu vähesus karja suurendada, vaid sundis koguni osa sellest likvideerima. Tööjõu ja tööhobuste vähesus ei tekitanud nii suurt muret. Sõda oli juba lõppemas ja

²⁸³ K. Erenurme arvestuse järgi võib korraliku põlluharimise seisukohalt meie tugeva tööhobuse (kehakaal 550 kg) parajaks koormuseks lugeda 6—7 ha, s. o. 5,4—6,4 tiinu intensiivselt majandatud põllumaad. (K. Erenurm, Eesti põllumajandus loenduse valgusel. IX. Hobusepidamine. «Konjunktuur» 1940, nr. 67/68.) Abjas aga tuli iga hobuse kohta keskmiselt üle 104 tiinu ehk üle 113 hektari, mis ületab keskmise tööhobuse jõudluse enam kui 16 kordselt.

mehi hakkas koju tulema. Ka hakati juba sõjaväest hobuseid tagasi saama. See kergendas olukorda suuresti, kuigi väga paljud sõjaväelt saadud hobustest olid haiged ja põllutööks kõlbmatud.

Üldjoontes samasugune olukord nagu tabeelis 7 ja 8 esitatud kaheksas mõisas, milledest kuus asus Viljandi maakonnas, valitses mujalgi. Kogu Eesti oli sõja läbi raskesti kannatada saanud ja niisuguseid maakondi õieti ei olnudki, kes oma ülejääkidest oleksid suutnud teisi abistada.

Suured seemnevilja puudujäägid olid näit. ka Tartumaa mõisates. Maakonna põllutööinstruktorite aruannete järgi oli 27 mõisas rukist ja nisu kokku ainult 365 puuda, vajati aga 5882 puuda, otra oli 1230 puuda, vajati 5394 puuda, kaera ja segavilja oli 6139 puuda, vajati 12015 puuda.²⁸⁴

Kuna vilja ja heinaseemet suurel hulgal välja veeti ja ära hävitati, otsustas Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu kõik seemnevilja ja heinaseemne arvele võtta, jättes need omanike kätte hoiule või vedades nõukogude aitadesse. Ühelgi mõisal ei tohtinud olla üle 5 puuda ristikheina-, üle 3 puuda timuti- ja üle 1 puuda juur- ja aedviljaseemet. Mis üle selle oli, rekvireeriti. Keelati äritsemine põllutööriistadega.²⁸⁵

Valla tööraha nõukogudele pani Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu südamele, et suguloomade eest tuleb hästi hoolitseda ja juhtida nende pidajate tähelepanu sellele, et nad oma paremaid loomi igati hoiaksid.²⁸⁶

Seemnevilja ja loomatoidu puudus tekitas muret ka Läänemaa mõisates. Leheta mõisas näiteks oli kuni 15. maini vajalikust 5152 puudast loomatoidust olemas vaid 1515 puuda. Osa loomi tuli seepärast ära müüa või tappa. Vaikna valla mõisatele olid kahju tekitanud kohapeal paiknevad sõjaväeosad. Puudus oli loomatoidust, seemneviljast ja seemnekartulist.²⁸⁷

Olemasolevaist andmeist aga selgub sedagi, et puudujääkidele vaatamata oli mõisatel siiski väljavaateid loomad ületalve pidada ja kevadel vili õigeaegselt maha külvata. Selleks alustasid Eesti bolševikud omapoolset pingsat organisatoorse tegevust ja poliitilist selgitustööd mõisatöölise ja kehttalurahva hulgas. Samal eesmärgil kavatseti veebruari lõpul korraldada üle-eestimaaline põllumajanduslik nõupidamine.

Kui läheneda küsimusele ainult majanduslikust seisukohast, jättes kõrvale poliitilise aspekti, siis võib väita, et Eestis olid olemas võimalused mõisates üle minna sotsialistlikule ühismajapidamisele. Mõisate jaotamise korral oleks arvatavasti talitatud nii, nagu seda tehti Vene NFSV-s, Ukrainas jm., kus tööloomi ja põllutööriistu ei lastud laiali kanda, vaid endistes mõisakeskustes asutati laenutamispunktid, kust maad saanud kehttalupojad said hobuseid ja põllutöömehi ning -riistu kasutamiseks. Puuduolevat seemnevilja ning osalt ka loomatoitu ja põllutööriistu oleks võimalik olnud hankida kaubavahetuse teel Venemaa teistest piirkondadest, nagu seda tehti 1918/19. aastal Eesti Tööraha Kommuuni päevil, mil sinne põllumajandus saksa okupantide röövmajandamise tagajärjel oli palju raskemas olukorras kui 1917/18. aasta talvel.

Juhtnõore ülevõetud mõisate majandamiseks oli antud juba Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee 1917. aasta 24. novembri «Juhatuskirjas valla tööraha nõukogudele», kus määrati kindlaks mõisate tööraha vanemate nõukogude, valdade tööraha nõukogude ning maakonna tööraha nõukogude võimupiirid ja ülesanded. Selle kohaselt pidi mõisa majandamine toimuma mõisa tööraha vanemate järelevalve all. Viimaste ülesandeks oli hoolt kanda, et mõisa varandus oleks korras ja tööd tehtaks ära õigel ajal ning et ei hävitataks mõisa metsi. Peale selle läksid vanemate nõukogule endiste mõisaestegijate, kubjaste ja teiste ametimeeste ülesanded. Sellega piirdusidki nende kohustused.

²⁸⁴ ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 15, l. 37 p., 38.

²⁸⁵ Rahvakomissaride Nõukogu 25. novembri 1917. aasta määrusega, mis kandis V. I. Lenini allkirja, kuulutati põllutööriistade ja -masinate jaotamine riigi monopoliks. («Известия», 30 ноября 1917).

²⁸⁶ ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 42, l. 7—8.

²⁸⁷ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 383, 384; f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 7, l. 8, 12.

Tähtsamate põllukultuuride külvipind Eesti mõisates 1916. aastal tiinudes

Tabel 2

Maakonnad	Rukist			Nisu			Söödeteravilja			Kultuurheina			Kartulit	Kaunvilja (herned, oad, läätsed)	Lina	Söödajuurvilja	Tatart	Tundmatuid taimi	Kõõgivilja	Kanepit	Kokku
	Talirukist	Suvirukist	Kokku	Talinisu	Suvinisu	Kokku	Otra	Kaera	Kokku	Üheaas- tast	Mitme- aastast	Kokku									
Harjumaa	5 270	19	5 289	208	22	230	4 996	5 706	10 702	1 650	5 287	6 937	3 324	123	28	44	—	—	3	—	26 680
Järvamaa	3 614	—	3 614	433	—	433	2 832	4 477	7 309	1 431	4 636	6 067	1 966	127	9	32	2	—	—	—	19 559
Läänemaa	3 157	10	3 167	335	108	443	3 009	3 325	6 334	831	2 837	3 668	924	88	38	—	—	415	—	—	15 077
Pärnumaa	2 131	—	2 131	94	19	113	1 227	3 165	4 392	698	3 398	4 096	524	22	216	94	2	—	—	—	11 590
Tartumaa	6 244	1	6 245	230	34	264	3 910	9 140	13 050	2 250	9 218	11 468	2 028	59	202	324	9	—	—	—	33 649
Viljandimaa	3 345	1	3 346	188	36	224	1 994	4 782	6 776	1 126	4 715	5 841	1 176	19	186	207	2	—	—	—	17 777
Virumaa	5 778	8	5 786	322	44	366	4 458	6 051	10 509	2 796	6 275	9 071	2 938	159	15	—	—	180	2	—	29 026
Võrumaa	3 875	—	3 875	165	21	186	2 283	5 728	8 011	1 363	4 940	6 303	1 134	61	199	140	18	—	—	2	19 929
Kokku	33 414	39	33 453	1975	284	2259	24 709	42 374	67 083	12 145	41 306	53 451	14 014	658	893	841	33	595	5	2	173 287

Loomade arv Eesti mõisates 1916. aastal

Tabel 3

Maakonnad	Hobuseid						Veiseid					Sigu	Lambaid	Kitsi	Eesleid	Koduloomi kokku
	Tööhobuseid			Sälge	Varssu	Kokku	Künnihärgi	Lehmi	Üle 2 aas- tasi pulle	Noorloomi ja vasikaid	Kokku					
	4-aastasi ja vanemaid	Alla 4 aastasi	Kokku													
Harjumaa	4 637	201	4 832	415	230	5 483	190	9 919	258	5 498	15 865	5 663	11 160	27	11	38 209
Järvamaa	2 935	183	3 118	408	218	3 744	80	5 800	138	3 870	9 888	3 927	7 845	10	4	25 418
Läänemaa	2 372	86	2 458	191	97	2 746	268	5 213	165	3 878	9 524	2 412	6 368	6	6	21 062
Pärnumaa	1 721	65	1 786	147	109	2 042	6	3 765	118	2 235	6 124	2 112	4 216	8	—	14 502
Tartumaa	4 271	158	4 429	355	205	4 989	14	11 520	300	6 263	18 097	6 586	7 618	27	—	37 317
Viljandimaa	2 688	100	2 788	326	182	3 296	2	6 330	204	4 299	10 835	3 968	6 369	7	—	24 475
Virumaa	4 783	208	4 991	427	233	5 651	276	11 390	305	7 210	19 181	5 006	7 395	43	15	37 291
Võrumaa	2 598	76	2 674	190	75	2 939	3	5 784	178	3 647	9 612	4 908	6 010	15	—	23 484
Kokku	26 005	1077	27 082	2459	1349	30 890	839	59 721	1666	36 900	99 126	34 582	56 981	143	36	221 758

Tabel 4

Olulisemaid andmeid Virumaa kümne mõisa kohta

Mõisa nimetus	Mõisa suurus tiinudes					Karjamõisaid	Loomi			Tööstusettevõtteid ja tootmishooneid												
	Põldu	Heinamaad	Metsa	Soid ja rabu	Kokku		Tööhobuseid	Lüpsilehmi	Sugupulle	Meiereisid	Viinavabri- kuid	Ollevabri- kuid	Saeveskeid	Jahuveskeid		Turbatöös- tusi	Telliseahje	Katusekivi- tehasid	Töökodasid		Vilja- kuivateid	Kasvuhooneid
														Tuuleves- keid	Vesives- keid				Sepi- kodasid	Puutöö- kodasid		
Rakvere	1089	120	249	—	1458	—	45	101	3	1	1	—	—	1	1	—	1	1	1	—	—	1
Roela	1000	—	—	—	—	1	81	93	4	1	1	—	—	—	—	1	—	—	5		1	2
Mõdriku	389	84	508	45	1026	—	33	77	2	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Lasnurme	376	212	162	96	846	—	30	90	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Kalvi	500	—	—	—	—	—	66	84	3	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2		1	2
Kaarma	286	30	140	—	456	—	27	27	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Jõhvi	370	602	1862	29	2863	—	53	91	3	—	1	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—
Iisaku	271	169	—	—	—	—	33	91	2	—	1	—	1	1	—	—	—	—	1	1	1	2
Essu	380	175	—	—	—	—	42	49	2	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Ereda	690	847	1699	47	3283	—	16	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	1	1

Tabel 5

Kõlvikute liigid ja hobuste ning teiste koduloomadega varustus vaadeldavas kümnes mõisas

Mõisa nimetus	Kõlvikute liigid tiinudes						Hobuseid					Veiseid				Väikeloomi			
	Põldu	Heinamaad	Karjamaad	Metsa	Soid ja rabu	Kokku	Tööhobuseid	Sõidu- hobuseid	Sugutäkke ja märasid	Sälge ja varssu	Kokku	Piimalehmi	Härgi	orkarja a vasikaid	ugupulle	Kokku	Sigu	Lambaid	Kodulinde
Abja (Pärnumaal)	3026	1776	827	3932	1082	10 643	29	9	—	8	46	78	—	53	3	134	7	30	—
Kavastu (Tartumaal)	540	—	1579	960	—	3 079	37	3	—	4	44	114	2	61	2	179	—	—	—
Suure-Kõpu (Viljandimaal)	345	250	33	5100	5400	11 128	32	2	2	2	38	68	4	88	—	160	3	14	59
Väätsa (Järvamaal)	491	1018	427	906	3484	6 326	52	—	1	63	116	73	—	95	2	170	11	13	38
Rannamõisa (Harjumaal)	96	120	—	167	70	453	9	2	—	3	14	25	—	1	1	27	—	—	—
Lihula (Läänemaal)	490	20	—	—	—	—	24	—	3	—	27	44	—	9	1	54	—	—	—
Vaabina (Võrumaal)	500	—	—	—	—	—	27	—	—	2	29	89	—	143	2	234	33	13	—
Kullaaru maakoht (Virumaal)	131	95	40	—	7	273	9	—	—	—	9	7	—	—	1	8	—	—	—
Vana-Võidu (Viljandimaal)	292	—	—	—	—	1 335	27	—	8	1	36	81	1	27	2	111	—	—	—
Karula (Viljandimaal)	418	223	—	450	3249	4 420	60	6	—	8	74	120	6	99	2	227	36	8	—

Täielik mõisa peremees selle juhatuskirja järgi oli valla töörahva nõukogu. Tema kompetentsi kuulus mõisavalitsejate ja kirjutajate tagandamine ning uute valimine. Igasugune mõisa varanduse müümine ja mõisa kassast raha väljaandmine võis toimuda ainult valla töörahva nõukogu loal. Mõisa töörahva vanemate nõukogul oli õigus mõisa kassast raha kulutada ainult väikeste jooksvate kulude katteks.

Mõisa metsamajanduse kohta oli vanemate nõukogul hoopis vähe ütlemist. Tal oli õigus oma otsusel lasta raiuda vaid haometsa mõisa tarviduseks. Põletuspuid võis mõisa tarbeks raiuda ja ehituspalke lõigata ainult valla töörahva nõukogu loal. Viimane võis lubada hagusid oma tarviduseks teha ka valla elanikel. Müügi otstarbeks võis metsa raiuda ainult maakonna töörahva nõukogu otsuse põhjal, mis pidi olema kinnitatud Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee metsanduse osakonna poolt.

Peale selle pidi valla töörahva nõukogu valvama, et mõisate majapidamine oleks korras, et peetaks kinni töökaitseadustest, et ei hävitataks mõisate varandust. Tema kohustuseks oli palgata mõisa arvepidaja ja instruktor, kes aitab juhtida kõigi valla pii-rides olevate mõisate majapidamist. Põllumajandusliku haridusega isiku puudumisel võis instruktoriga kohustetäitjaks ajutiselt määrata mõne sotsialistliku maailmavaatega kohaliku põllumehe. Esialgu võis instruktor täita ka arvepidaja kohuseid.

Mõisa töörahva vanemate nõukogu oli kohustatud võimalikult igal laupäeval pärast töö lõppu korraldama mõisa töörahva üldkoosoleku, kus ta andis aru oma tegevusest, kuid kus arutati muidki küsimusi. Üldkoosoleku otsused olid vanemate nõukogule kohustuslikud, kui nad ei olnud vastuolus valla, maakonna või Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee otsustega.

Mõisa töörahva üldkoosolek valis revisjonikomisjoni ja tervishoiukomisjoni. Esimene neist pidi vähemalt kord kuus revisioneerima vanemate nõukogu asjaajamist, teine vähemalt kord iga kahe nädala tagant läbi vaatama kõik mõisatöölise korterid, et seal puhtust valitseks. Peeti soovitavaks revisjonikomisjoni valida liikmeid ka väljastpoolt, näiteks õpetajaid jt., kes töörahva poole hoidsid. Tervishoiukomisjoni tuli tingimata valida ka naisi.

Nii komisjonid kui ka mõisa töörahva vanemad valiti kolmeks kuuks, kusjuures valijatel oli õigus neid ümber valida ka enne tähtaja lõppu.

Häärbereid tuli juhatuskirja järgi kasutada kõigepealt kooliruumideks, kui lähedal asuvad koolimajad olid liiga viletsad, aga ka töölise eluruumideks, koosolekute pidamiseks jne. Mõisa pargid jäeti üldiseks kasutamiseks ning järelevalve nende üle oli töörahva vanemate nõukogu ja tervishoiukomisjoni mureks. Mõisa aed usaldati aedniku hoolde, kelle tegevust kontrollis vanemate nõukogu. Vanemate nõukogu ja mõisatöölise üldkoosolek määrasid koos kindlaks, kui palju anda igale töölisele palga arvel oma tarviduseks aedvilja.²⁸⁸

Kuidas ülevõetud mõisate majapidamist organiseerida, sellest oli juttu ka Eestimaa maatameeste konverentsil detsembris 1917. Aruandja J. Anvelt selgitas, et mõisa töörahva vanemate nõukogu on majapidamise kõige lähem korraldaja, sest kohapeal tekib küsimusi, mida ei saa otsustada väljastpoolt tulevate juhatuskirjade ja reeglite abil. Kuid vanemate nõukogu kätte ei saanud jätta mõisa täielikku valitsemist, sest mõis ei tohtinud kujuneda teatud töölise rühma eraomandiks. Seepärast pidigi järgmiseks üldisemaks valitsemisasutuseks mõisa suhtes olema kogu valla maatarahva nimel ja volitusel toimiv valla töörahva nõukogu. Valla töörahva nõukogu hooleks pidid jääma ka mõisate kassad ja raamatupidamine. Mõisates tegeldi vaid jooksvate arvetega. Vallanõukogude tegevus oli omakorda allutatud maakonna nõukogu kontrollile. Viimase otsustada pidid jääma ka suuremad majanduslikud ettevõtmised, nagu metsaraiumised jne.

J. Anvelt avaldas ka arvamust, et igasse valda tuleks palgata instruktoreid kui põllumajandusala asjatundjaid, kes kohapeal annaksid juhatus nii põllutöö kui ka raamatupidamise küsimustes.²⁸⁹

²⁸⁸ ORRKA, f. R-1235, nim. 1, s.-ü. 1, l. 58—59 p.

²⁸⁹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 492, 573.

Keegi saadikutest päris, kas mõisa töörahva vanemad peavad teistega koos töötama või on nad lihtsalt kubjasteks? J. Anvelt soovitas vanemateks valida mitte kupjaid, vaid seltsimehi, ja rõhutas, et vanemate ja tööliste koostöö oleb sellest, kuidas seda nõuab üldine vajadus ja tööjaotus.²⁹⁰

Esialgul aga jäid ülevõetud mõisates enamasti kehtima endised tavad ja töökorralsed, nagu need olid välja kujunenud mõisniku ajal. Paljudes kohtades jäeti tööle ka endised ametnikud valitsejaga eesotsas. Seniste töökorralsuste muutmiseks ei olnud valla töörahva nõukogudel õieti kogemusigi. Mõisate ja valdade töörahva esindajate aruannete järgi olid näiteks Harjumaagi valdades mitmete ülevõetud mõisate tegelikeks juhtijaiks endised ametimehed. Nii juhtis Kaiu vallas asuva samanimelise mõisa majapidamist endine valitseja Julius Kors. Kostivere ja Jägala mõisa majapidamist juhtisid samuti endised valitsejad Hugo Hermann ja August Põrk. Kuivajõe vallas asuvate Tammiku, Uuemõisa, Tuhala, Saula ja Oru mõisate majapidamist ja põllumajandust juhtis, kontrollis ja revideeris Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakonna poolt saadetud ja valla töörahva nõukogu poolt valitud instruktor Jakob Plukk, kes oli endine mõisavalitseja ja suure talukoha pidaja. Tammiku mõisas oli tööde juhatajaks meier A. Kann, Uuemõisas endine sama mõisa kubjas J. Linkholm, Tuhala mõisas endine selle mõisa valitseja M. Biefeldt, Saulas endine sama mõisa kubjas (nime ei ole märgitud), Orus samuti. Peningi vallas, kus oli kuus mõisat, oli muist valitsejaid tagandatud, osa aga oli alles. Rae vallas Lagedi mõisas tagandati valitseja ja tema asemele pandi endine kirjutaja, kes tundis põllumajandust.²⁹¹

Nii jäeti endine juhtiv personal, kui ta vastupanu ei avaldanud ja lubas ausasti töötada, paljudes mõisates tööle. Asjatundlike inimeste järele tunti vajadust ka seal, kus vanemate nõukogu tegelikult majapidamist juhtis, nagu Aruküla, Aravalla ja Raasiku mõisas. Seda rõhutasid valla töörahva nõukogu esindajad oma aruannetes korduvalt.

Aruküla mõisa valitseja, kes kutselt oli karjaravitseja ja meier, täitis nüüd meieri kohuseid ning pidas sissetuleku- ja väljaminekuraamatuid. Valla töörahva nõukogu esindaja nõudis Aruküla mõisasse uut valitsejat või instruktorit, sest mõisa majapidamine oli jäänud hooletusse: vilja ei olnud, hooletu harimise tõttu oli põldude viljakus langenud, nii et isegi teenijate palgavili tuli osta.

Aravalla mõisas, kus valitseja oli vastutõtamise pärast tagandatud, juhtis tööd vanemate nõukogu, kelle koosseisu kuulus ka endine, põllutöö alal asjatundliku mehena hinnatud kubjas.

Raasiku mõisas juhtis töid vanemate nõukogu esimees J. Kärner. Kirjatoimetajaks oli pandud endine mõisakirjutaja ja aidamees A. Schmidt. Valitsejat asendasid osalt ka mõisa kupjad, kellel tööde järjekord ja vajadused olid juba kõik teada.

Mujal oli olukord ligikaudu samasugune.

Mõnel pool oli mõisahärra käsilastel õnnestunud vanemate nõukogusse pääseda või see koguni enda kätte haarata, mistõttu neil läks korda mõisa töörahvale suurt kahju tekitada. Isegi mõisaomanikel oli kohati õnnestunud mõisasse edasi jääda ja vanemate nõukogusse pääseda, kuigi Eesti Täitevkomitee juhendi järgi võis mõisaomanik pärast mõisa ülevõtmist sinna jääda vaid lühikeseks ajaks.

Nii avastati Leebiku mõisa (Viljandimaal) tööliste ühel üldkoosolekul, millest võtsid osa ka maakonna ja valla töörahva nõukogu esindajad, et vanemate nõukogu üheks liikmeks on mõisaomaniku poeg. Selle seiga lähemal selgitamisel tuli ilmsiks, et mõis oli ainult formaalselt üle võetud. Mõisnik elas endiselt häärberis ega lubanud töörahval selle ligigi tulla. Ka mõisa sissetulek läksid kõik tema kätte. Niisuguse väärlokorra likvideerimiseks valis koosolek uue kõlmeliikmelise vanemate nõukogu ning mõisnikel tuli kuue päeva jooksul mõisast lahkuda.²⁹²

Ka Lustivere-Kalliküla ja Loope mõisa (mõlemad Viljandimaal) töörahva vanemate nõukogu, kuhu oli õnnestunud pageda parunite käsilastel, tuli ümber valida.²⁹³ Mõnel pool

²⁹⁰ Sealsamas, lk. 497.

²⁹¹ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 38, l. 1—16.

²⁹² ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 17.

²⁹³ Sealsamas, l. 105.

oli mõisa endistel ametnikel korda läinud töölisi hirmutada, nii et need ei julgenud samme astuda paruni käsilaste väljakihutamiseks. Ammuta mõisa (Järvamaal) töörahva vanemad kaebasid oma kirjas Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele, et mõisa ülevõtmisel ametisse jäetud valitseja olevat osutunud vana korra pooldajaks ja tegevat mõisa majapidamisele takistusi, kuid tema tagandamiseks puuduvat organiseeritud jõud. Kirjas paluti saata abi.²⁹⁴

Karula valla maatamehed ja samas vallas asuva Vägita mõisa töölised teatasid Viljandimaa Töörahva Nõukogu Täitevkomiteele, et mõisa ülevõtmisel, mis vana viisi järgi olevat õllekapa juures toimunud, ei olevat ühtegi viljasorti mõõdetud ega üle loetud. Kõik olevat vastu võetud vaid «ausa mõisniku» ütluse järgi. Mõisatöölised olevat mõisniku koguni vanemate nõukogu esimeheks ja kirjatoimetajaks valinud. Mõisnik ütlevat endal nüüd palju parema olevat kui enne, mis paistvat välja ka tema tööplaanidest. Praegu lõhutavat mõisa hobustekopli aeda kütteks. Ülevõtmise ajal varjatud linnastest tehtavat nüüd õlut ja joodavat seda õõsiti salaja. Vilja olevat palju raisatud loomade söötmiseks, palju sellest olevat veetud peitu Olustvere valda Karu tallu. Osa kartuleid olevat mõisa õuel sealauda kõrvale õlekuhja alla maetud. Metsa raiutavat halastamatult, sest vanemate nõukogu liikmed olevat härra endised truud teenrid. Mõistagi ei jäänud sellise majapidamise juures midagi üle, millega kevadel põllud täis külvata.²⁹⁵

Mõisahärrade käsilaste hulgas ei leidunud mitte ainult valitsejaid ja kupjaid, vaid ka tavalisi mõisatöölisi. Nii näiteks saabus nõukogude asutustele signaale, et ülevõetud Ahmja mõisa (Läänemaal) majapidamine on korrast ära. Kohapeale olukorda selgitama sõitnud Tallinna Nõukogu liige Johannes Vesang ja punakaartlane Taavet Hansen leidsid, et mõisa majapidamine on tõepoolest käest ära lastud minna ja et mõisakomitee (töõrahva vanemate nõukogu) esimees sepp K. Kaunim oli parunile mõisast koguni kraami saatnud. Mõisa inventar oli mõõda küla laiali tassitud ja osalt hävitatud. Kaks lehma oli ära viinud mõisa endine omanik parun Huene, kes elas Haapsalus.²⁹⁶ Nad avastasid ka paruni kirjad Kaunimale. Ühes neis kurjustati: «Mikspärast pole heinu ja puid saadetud, nõnda kui mina käskisin. Mõisa jaoks tuleb veskil leivajahu teha lasta, sellest toa juurde 5 puuda ja siia minule 10 puuda. Nõndasama on tarvis minule siia saata 5 puuda tangusid, nende kliid ja jahud ka siia saata, niipalju kui ühest setverdist otri jätkub. Aida sedeli saadan siis sinu kätte, kui moon siin on. Mõisa toa juurde tuleb iseendal puid muretseda, et kütta ja keeta saab. Mis töölised nüüd ka tegevad? Kus piim saab, et seda enam toa juurde ei pea tulema, kus sa seda paned? Vooriga tule ise siia jutule.»

Teises kirjas nõutakse: «Katsu varsti üks koorem heinu siia saata, niisama ka kõik muud asjad, mis läbi rääkisime ja sa pea saata lubasid — jahud, tangud, kartulid, heinu ja põhku. Jopsiku [sõna on raskesti loetav — J. S.] härra lindudele ka otri anda. Katsu mõisa asju ilusti ära toimetada ja anna mulle ka vahest otsuseid.»

K. Kaunima juurest leidsid punakaartlased ka hulga puskarit, mille nad ära hävitasid. Kaunim ise seletas, et olevat selle leidnud mõisa õuelt.²⁹⁷

Pärast revideerimist valiti uus mõisakomitee, K. Kaunim aga anti kohtu alla.

20. jaanuaril 1918 teatati Laiuse valla (Tartumaal) töörahva nõukogu täitevkomiteele, et Kivijärve mõisas valitseb korralagedus, sest äsja valitud mõisa töörahva vanemate nõukogu ei suutvat korda luua. Kohale saadetud valla töörahva nõukogu liige Asper leidis, et teade vastab tõsioludele. Selgus, et Kivijärve mõisa töörahva vanemate nõukogu koosnes valitsejast ja teistest mõisaametnikest, kes ei tunnustanud valla töörahva nõukogu ja ta määrusi, andsid korraldusi, mis käisid risti vastu nõukogude seadustele, ja müüsid toiduaineid, pistes raha oma tasku.

²⁹⁴ ORRKA, f. R-1349, nim. 1, s.-ü. 1, l. 90—91.

²⁹⁵ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 13.

²⁹⁶ Juba enne mõisa ülevõtmist rahva kätte oli parun Huene selle majapidamist rüüstanud ning handeldajatele müünud 2150 rubla eest 12 täiskasvanud karilooma ja 6 vasikat ning 4 hobust 75 rubla tükk. («Eesti Teataja» 4. det. 1917.)

²⁹⁷ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 109, l. 5—10.

Valla töörahva nõukogu tagandas otsekohe mõisa töörahva vanemate nõukogu. Valiti uus nõukogu, mõisa raamatud toodi revideerimiseks vallamajja ja viljatagavarad mõõdeti üle. Aitade juurde pandi valve ja võtmed anti uue vanemate nõukogu kätte.

Käsitähes Kivijärve mõisa tagurlike ametnikega tegutsesid ka mõisa ümbruskonna hallparunid. Nad üritasid Laiuse vallast lahku lüüa ja asutada omaette uue, Kivijärve valla, kuna Laiuse valla koosseisu kuuludes tulevat neil kanda liiga suurt maksukoormat. See aga oli vaid ettekääne. Selle taotluse tegelikuks eesmärgiks oli vabaneda Laiuse valla töörahva nõukogu kontrolli alt ja moodustada omameelne vallanõukogu, kes kõik küsimused lahendaks mõisniku ja kulakute huvides.

Laiuse valla töörahva nõukogu paljastas mõisaametnike ja kulakute sepitsused ning hoiatas Kivijärve mõisa töölisi ja valla kehvtalupoegi mõisniku käsilaste ja hallparunite salasepitsuste eest. Sellesisulises läkituses öeldakse:

«Töörahas peab ühiselt võitlema, sest ainult ühendus teeb tugevaks.

Mitte maksude vähenemist ei töota hallparunite lahkupüüdmine, vaid vastuoksa, just tõusmist, mitte teie olude paranemist, vaid halvenemist. Seepärast kaaluge see samm läbi ja me usume, et teie endid teiste kasudele ei ohverda. Meie peame, kui me tahame häid tagajärgi saada, võitlema lipu all: «Kõigi maade töölised, ühinege!»²⁹⁸

Seegi kehvtalurahva vastaste plaan aeti nurja.

Neis mõisates, kus vanemate nõukogu koosnes poliitiliselt teadlikest ja bolševistlikult meelestatud inimestest ning oskas põllumajandusspetsialiste õigesti rakendada, oli endiste valitsejate, aidameeste, kirjutajate jne. töö küllaltki edukas.

Mõnedki mõisa töörahva vanemate nõukogud (komiteed) ei olnud küllalt teadlikud sellest, et mõisad peavad teenima kogu Eesti töörahva, mitte aga ainult oma mõisa töölist-konna huve.

Kooraste valla (Võrumaal) täitevkomiteele näiteks kaevati, et Kooraste mõisa töörahva vanemate komitee varjab mõisa viljatagavarasid, kinnitades, et mõisal ei olevat viljateragi. Paluti saata kohale punakaardiväelasi, kes korraldaksid läbiotsimise.²⁹⁹

Mõnel pool oli mõisa töörahva vanemate nõukogudesse valitud inimesi, kes vähe hoolisid kollektiivi huvidest või kel puudusid organisatoorsed võimed. Selle tõttu sattusid mõisa töölised puhuti viletsamasse olukorda kui nad olid olnud varem. Nii kurtsid Vastemõisa mõisa töölised oma kirjas Viljandimaa Täitevkomiteele, et «vana valitsuse ajal oli meil üksainus härra mõisa peal, aga praegu on neid kolm tükki: Teder, Õunapuu ja Aadu Parm. Ükski nende seast tööd ei tee, kõik elavad kui härrad. Parm laskis 3 siga ära tappa . . .» Parm nõudvat, et tööline peab kõike seda tegema, mis tema ütleb, ise aga kondivat mõõda tubasid ega liigutatavat lillegi. Töölised kartsid, et nii võib kevadeks mõis laostuda.³⁰⁰

Need näited ei tähenda muidugi, nagu poleks korralikke mõisa töörahva vanemate nõukogusid olnudki. Otse vastupidil! Suurem enamik mõisaid oli ausate, bolševistlikult mõtleivate kehvtalupoegade juhtida, kelle peamiseks taotluseks oli eeskujulike sotsialistlike ühismajapidamiste rajamine.

Kuigi puudusid vastavad eeskirjad, jaotasid mõisa töörahva vanemate nõukogu liikmed harilikult ülesanded omavahel. Mitmel pool valis nõukogu enda hulgast energilisema ja aktiivsema liikme esimeheks ja andis talle ainujuhtija volitused. Töödistsipliini süvendamise seisukohalt oli väga tarvilik, et vanemate nõukogu liikmed oleksid töötanud üksmeelselt ega oleks andnud üksteisele vastukäivaid korraldusi.

Vastse-Prangli mõisa (Tartumaal) töörahva vanemad näiteks valisid mõisa tööjuhatajaks-esimeheks Karl Laksi, kelle kätte anti kõik võtmed ja kelle korraldusi tuli täita kõigil mõisatöölistel. Laksile anti õigus neid inimesi, kes tööd ei taha teha, mõisast ära saata. Tema volitusi kitsendas vaid tingimus, et ta ilma vanemate nõukogu otsuseta ei tohtinud loomi ja vilja müüa.³⁰¹

²⁹⁸ ORRKA, f. R-1336, nim. 1, s.-ü. 2, l. 10.

²⁹⁹ ORRKA, f. R-1746, nim. 1, s.-ü. 1, l. 90—91.

³⁰⁰ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 17.

³⁰¹ ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 60, l. 1.

Seal, kus vanemate nõukogusse olid valitud energilised ja klassiteadlikud töölised, hakkas mõisa majapidamine kiiresti ülesmäge minema.

Vorbuse mõisa (Tartumaal) töörahva vanemate nõukogu esimeheks näiteks oli valitud mõisa tööline Mihkel Jakobson, aktiivne revolutsioonilisest liikumisest osavõtja, bolševik, kes ühismajandis seadis sisse kindla töörežiimi ja korra, kusjuures nõukogu iga liige vastutas mingi tähtsama tootmisala eest. Mõisa töölised olid olukorraga rahul ega iha-nudki oma maalapikest; kordagi ei tõstetud üles mõisamaa jaotamise küsimust. Küla maatameestel võimaldati koos perekondadega ühismajandi tööst osa võtta. Oli isegi kavatsus mitu maatamehe perekonda kevadel ühismajandisse vastu võtta.³⁰²

Nii oma mõisas kui ka teistes valla mõisates löi lühikese ajaga kindla korra ka Kose-Uuemõisa töörahva vanemate komitee esimees bolševik Heinrich Teder.

«Teomeestele maksime palka iga kahe nädala järel, nagu seda esimesel mõisa ülevõtmise koosolekul oli otsustatud,» kirjutab ta, «kuigi teomehed ei uskunud, et me midagi maksta saame.» Nad öelnud Tedrele suu sisse: «Kust sina, paljas poiss, meile palka maksmata hakkad, kui parun iga aasta mõisale juurde pani ja meile ainult kaks korda aastas palka maksis.» Kuid palka suudeti siiski maksta ja raha jäi ülegi.³⁰³

Karksi mõisa töörahva vanemate nõukogu töötas välja tegevuskava, milles olid fikseeritud ka vanemate nõukogule kuuluvad ülesanded mõisa juhtimisel ja nende ülesannete jaotus nõukogu liikmete vahel.

Iga tööpäeva õhtul leppisid vanemad, kes kõik koos töolistega tööd tegid, omavahel kokku, missugused tööd järgmisel päeval käsile võtta ja missuguse töö juurde keegi neist läheb. Nad valvasid ka selle järele, et töö tehtaks korralikult. Kõik mõisas tegemisele tulevad tööd määras kindlaks instruktor, kuid vanemad võisid vajaduse puhul tema korraldusi muuta.

Vanemate nõukogu teostas ka kontrolli mõisa instruktoriga tegevuse üle, vaatas läbi tema aruande mõisa sissetulekute ja väljaminekute, müükide ja ostude kohta, vajaduse korral arutas läbi mõisa suuremad väljaminekud ja määras need koos instruktoriga kindlaks.

Vanemate nõukogu võttis vastu otsuse, et kuni 1000 rubla suurusi operatsioone võib koos mõisa instruktoriga teostada töolistete üldkoosoleku otsusel, üle 1000 rublasteks operatsioonideks aga tuli hankida valla töörahva nõukogu luba.

Teoksil olevatest töödest andis vanemate nõukogu aru valla töörahva nõukogule. Ta määras ajavahemikuks kuni 23. märtsini kindlaks töö alguse ja lõpu kellaaja, lähtudes 8-tunnisest tööpäevast. Kui aga olukord nõudis, tuli ka üle 8 tunni tööd teha.³⁰⁴

Mõisa töörahva vanemad olid kõige rohkem selle vastu, et arvepidamine mõisa käest ära võeti ning valla töörahva nõukogu kätte anti ja et tuluandvate mõisate sissetulekust kavatseti katta laokile jäänud majapidamiste puudujäägid.

Järvamaal Esna vallas asuvad Viisa, Vodja, Müüsleri ja teised mõisad ei esitanudki oma kassaraundeid valla töörahva nõukogule ja paigutasid raha hoiukassasse mõisavanemate nimele. Mõnelgi pool oli selline valla töörahva nõukogu suund tingitud sellest, et peremeest mängisid endised valitsejad, kes töörahva vanematele mõju avaldasid.³⁰⁵

Toolama mõisa (Võrumaal) töölised teatasid, et nad ei luba valla töörahva nõukogul vanemate nõukogu tegevust oma järelevalve alla võtta.³⁰⁶ Häädemeeste ja Abja mõisatöölised kartsid, et valla töörahva nõukogu ei suuda neile tagada palga korralikku kättesaamist.³⁰⁷ Saue valla töörahva nõukogu esimees teatas Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteele, et Saue mõisa töörahva vanemate nõukogu peab end iseseisvaks ega taha valla täitevkomitee otsustest midagi teada.³⁰⁸

³⁰² Aleksander Jakobson, Vorbuse töörahva ja punakaardi võitlustest. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 475.

³⁰³ Heinrich Teder, Punakaardi organiseerimine maal ja võitlused sakslaste tulekul. Rmt.: Nõukogude võimu eest, lk. 419.

³⁰⁴ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 7, l. 24—25.

³⁰⁵ ORRKA, f. R-1349, nim. 1, s.-ü. 1, l. 97, 97 p. ja 100.

³⁰⁶ ORRKA, f. R-1299, nim. 1, s.-ü. 40, l. 2.

³⁰⁷ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 5.

³⁰⁸ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 45, l. 13.

Paljudes mõisates seatigi sisse omaette arve- ja raamatupidamine, sest valla töörahva nõukogud ei suutnud seda ülesannet enda peale võtta. Nii pani vanemate nõukogu ka Adavere mõisa (Viljandimaal) ametisse arvepidaja, kuid samal ajal olid vanemad kohustatud iga kuu valla töörahva nõukogule mõisa sissetulekute kohta aruande esitama.³⁰⁹

Rahva kätte võetud mõisate majapidamise organiseerimine ja juhtimine nõudis inimesi, kes mitte ainult ei olnud ustavad nõukogude võimule, vaid tundsid hästi ka põllumajandust. Niisuguseid inimesi aga oli esialgu veel vähe. Selles olukorras otsustas Eesti Töörahva ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee ametisse panna põllutööinstruktorid, kes valla või maakonna töörahva nõukogu täitevkomitee teenistuses olles oleksid täitevkomitee põllumajanduse osakonnale andnud nõu, kuidas kohapealset põllumajandust juhtida. Instruktorid pidid ka mõisates käima ja töörahva vanemate nõukogudele abi ja juhatust andma. Seega pidi instruktor olema ka ühendavaks lüliks maakonna ja valla töörahva nõukogu ning sotsialistlike majandite vahel.

Kuid mõistagi ei suutnud nende ülesannetega korralikult toime tulla lühiajalistel kursustel ettevalmistatud instruktorid, kuigi nad olid innukad sotsialistliku suurmajapidamise eest võitlejad. Seepärast tuli instruktooreidki esialgu sageli leida endiste mõisa-avalitsejate, põllumajanduslike ühistute teenistuses olnud agronomide ja teiste eriteadlaste hulgast, kellest suurem osa aga suhtus töörahva võimusse umbusklikult või koguni vaenulikult. Instruktoritena kasutatud endiste mõisaametnike hulgas oli neidki, kes olid parunite ja krahvide salajased käsilased. Üheks niisuguseks osutus Virumaal asuva Venevere mõisa «metsahärra» Aalberg, kes kogu aeg pidas sidet Tallinnas elava endise mõisaomaniku krahvi Kelleriga. Viimase käsul organiseeris ta endale endistest mõisa-teenijatest käsilasi, keda ta poetas mõisa töörahva vanemate nõukogusse ja vastutavatele töökohtadele. Kõige selle tõttu laekusid mõisa sissetulekud endiselt krahvihärra taskusse. Aalbergi salajane tegevus tuli avalikuks jaanuari lõpul, kui punakaartlased krahvi areteerisid ning läbiotsimisel Aalbergi ja krahvi kirjavahetuse leidsid.³¹⁰

*

Mida lähemale 1918. aasta kevad jõudis, seda järjekindlamalt tuli noorel nõukogude võimul tegelda sotsialistlike mõisate majapidamise küsimustega, et kevadel põllud õigeaegselt ja vajalikul agrotehnilisel tasemel täis külvata.

19. jaanuaril 1918 korraldas Tartumaa Täitevkomitee nõupidamise, kus arutati põllumajanduse ees seisvaid ülesandeid. Nõupidamisest võtsid osa maakonna põllumajandusinstruktorid, valla töörahva nõukogude esindajad ja maakonna täitevkomitee liikmed. Kõige tähtsamaks arutusobjektiks kujunes sotsialistliku põllumajanduse juhtiva kaadri valiku ja organiseerimise küsimus. Nõupidamisest osavõtjad rõhutasid, et on veel vaevalt vaid paar kuud ja siis tuleb juba täiest jõust põllutöödega peale hakata. Selle paari kuu kestel tuleb kõik, mis raske ja kibeda töö ajaks tarvis läheb, korda seada. Praegu aga oli ainult osal mõisatest majapidamine korras. Neli aastat kestnud hävitav sõda, mis praegugi veel lõppenud polnud, oli meie maad tugevasti laastanud. Lisaks sellele teadsid ka suurmaapidajad väga hästi, mis revolutsioon endaga kaasa toob, ja püüdsid võtta, mis võtta andis. Seepärast oli olemas mõisaid, kus puudus seeme, teistel ei piisanud toiduaineid tööliste jaoks ja loomatoitu, kolmandatel oli nappus raha, hobuste, põllutööriistade, kariloomade jne. poolest. Kuid samal ajal oli olemas küllaltki majapidamisi, kus esines ülejääke, mida vahetuse korras teistele majapidamistele võis loovutada.

Sõnavõtjad esitasid mitmesuguseid ettepanekuid, millest lähtudes nõupidamine otsustas Täitevkomiteelt paluda, et ta avaks põllumajanduse osakonna ja kutsuks selle juhatajaks eriteadlase. Osakonna kompetentsi pidid kuuluma kõik põllutöösse puutuvad küsimused, ka metsandus. Osakond pidi korraldama lühiajalisi mõisa raamatupidamise kursusi ja valmistama ette instruktooreid mõisa majapidamise organiseerimiseks. Edaspidi oleks osakonnal tulnud korraldada ka pikemaajalisi kursusi tegevapõllumeestele. Osakonna instruk-

³⁰⁹ ORRKA, f. R-1235, nim. 1, s.-ü. 1, l. 27.

³¹⁰ ORRKA, f. R-1295, nim. 1, s.-ü. 12, l. 2, 2 p, 4 ja 10.

torid pidid abiks olema ka kohapealselele mõisa raamatupidajatele ning korraldama ja juhtima valla töörahva nõukogudes põllumajandusalast tööd.³¹¹

Samal päeval arutas põllutööinstruktorite küsimust ka Tartumaa Töörahva Nõukogu. Süngi leiti, et instruktorite ametissepanemine on hädavajalik, sest mõisatest on endised omanikud ja valitsejad ära ning paljudes mõisates on töörahva vanemate nõukogud veel asutamata, paljudes aga puudub asjatundlik juhtiv jõud täiesti. Sagedasti olid vanemateks sellised inimesed nagu puusepp, kutsar, sepp jne., kes sotsialistlikku suurmajapidamist ilma vilunud asjatundja abita asjalikult juhtida ei suuda. Oppimata inimeste eksisammud võiksid tekitada suurt kahju ning põhjustada rahvas rahulolematust.

Konstateeriti, et taunitavate nähtustena esines mõisates veel kindlusetut olekut ja passiivsust töös. Viljarõugud seisid põllul, kust talumehed neid endale koju vedasid. Hobustepidajad viisid heinad ja puud ära. Mõisas elas igaüks justkui ainult tänasele: üks kui teine asi läks kaduma, loomade söötmine toimus ilma arvestusega, kõik, mis mõisatest müüdi, näit. piim, läks hangeldajate kätte.³¹²

Niisugustest nähtustest ülesamiseks vajati mõisas eelkõige asjatundlikku nõuannet ja abi, mida võisid anda instruktorid. Viimastelt ootasid mõisavanemate nõukogud juhtnõore, kuidas arveid ja raamatuid pidada ning eelarveid koostada. Nad pidid saatma teateid keskvalitsusele, tegema proovilüpsi, vaatama metsaasjanduse järele, aitama vanemate nõukogul kontrolli teostada jne.

Vaneminstruktoritel, keda Tartu maakonna kohta kavatseti ametisse panna 5—6, s. o. iga kolme kihelkonna peale üks, tuli kontrollida oma ringkonna mõisate majapidamist ja tehnikat, kinnitada nende eelarved ja aruanded ja esitada need siis keskvalitsusele. Oli ette nähtud, et kõik vaneminstruktorid tulevad iga kahe nädala järel keskvalitsusse uusi korraldusi saama.

Juba talvel pidid need vaneminstruktorid mõisad läbi sõitma ja õpetama, kuidas teha inventuuri ja sisse seada raamatuid ning kuidas koostada vilja, loomatoidu, küttematerjali, üldise ostu ja müügi, rahaliste sissetulekute ja väljaminekute eelarvet.

Nõupidamiste ja arutluste tulemusena töötati Tartumaa Täitevkomitees välja «Määrused instruktorile maa asjus».

Peale juba eespool mainitud ülesannete pidid instruktorid korraldama ka talupoegade viljatagavarade arvelevõtmist ja teostama mitmesuguseid rekvireerimisi Täitevkomitee käskkirja kohaselt. Instruktorite kohuseks oli ka valvata, et ei valmistataks salakaupa ega veetaks seda välja, et ei toimetataks kõrvale kaupu, ning hoida ära määrustest ülestumist ja kuritarvitusi. Samades määrustes oli ette nähtud, et instruktorid pidid abistama kuritegude avastamisel ja süüdlaste vastutusele võtmisel miilitsavõimud, punakaardiväelased ja teised kodanikud.³¹³

Selliste ülesannete täitmine ei nõudnud instruktorilt mitte ainult seda, et ta oleks olnud hea asjatundja põllumajanduse alal, vaid ta pidi olema ka poliitiliselt teadlik nõuandja ning nõukogude valitsuse poliitika selgitaja. Endised mõisavalitsejad, ametnikud ja agronoomid, kelledest paljud olid kodanluse mõju all, enamasti niisugusteks instruktoriteks ei sobinud. Seepärast hakatigi neiks esialgu üha enam määrama organiseerimisvõimelisi, poliitiliselt teadlikke inimesi, kellel küll puudus vajalik põllumajanduslik ettevalmistus, kuid kes olid suutelised maha suruma mõisnike ja kodanluse vastupanu.

Tartumaa Torma jaoskonna instruktor J. Kool kirjutab 26. jaanuaril 1918 oma aruandes maakonna töörahva nõukogule, et tema töö edeneb viljakalt, kuigi pikkamisi. Töötakistusena märkis ta eriti seda, et tema jaoskonnas olid paljud vallad ja mõisad veel üle võtmata.

«Revideerinud olen kolme mõisat,» teatab J. Kool, «ning eile, pean ütleva, oli otse suur võit, kui sai üle võetud Votikvere vallavalitsus, sest seal oli kodanlikku vaimu liiga palju. Peab ka oletama, et ilma instruktorita oleks seisukord tänagi vana olnud.

³¹¹ ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 14, l. 4.

³¹² Sealsamas, l. 3 p.

³¹³ Sealsamas, l. 1.

Praegu töötan Vaiatu mõisas, kus, nagu kuulsin, lubatud kõigile tina anda, kes siia tulevad. Kui aga ilmusin, võeti mind üsna lahkesti vastu, ja kui ära seletasin, kuidas lood on, siis nägin, et mulle üsna rõõmsalt otsa vaadatakse. Töörahvaga olen kõige lahkemalt läbi saanud, see annab julgust.»³¹⁴

Instruktorid J. Kabin ja J. Luik korraldasid ka läbiotsimisi hallparunite ja spekulantide juures, kes tootluskomitee volinike sildi all vilja ja karjasaadustega hangeldasid ning relvi peitsid.³¹⁵

Ülevõetud mõisate majapidamise ja juhtimise küsimusi arutas 13.—14. jaanuaril 1918 ka Virumaa Töörahva Nõukogu. Natsionaliseeritud mõisate majanduslikku olukorda silmas pidades tunnistas maakonna töörahva nõukogu tarvilikuks, et valla mõisad liituksid kindla suunaga põllumajanduslikeks ühistuteks ning spetsialiseeruksid kas karjakasvatuse, põllusaaduste tootmise või mõnel muul alal. Peale selle peaksid niimoodi kujunenud ühistud mitmesuguste eesmärkide saavutamiseks liituma ka maakonniti.

Põllumajanduse eduka arendamise huvides peeti siingi tingimata tarvilikuks ametisse panna põllutööinstruktorid, kontrollassistendid jne. Need pidid aga asuma ühistute, mitte aga valdade täitevkomiteede juures. Et ära hoida³¹⁶ igasugust korralagedust, kavatseti nii asjaajajate ja tööde juhatajate kui ka iga töölise ja tema perekonna liikmete suhtes kehtestada kindel kord ja karistada selle vastu eksijaid ühiskondlikult.

Põllumajanduse eriteadlaste kasutamise küsimust arutati ka valdade töörahva ja mõisa töörahva vanemate nõukogudes.

Karksi valla töörahva nõukogu ja Karksi mõisa töörahva vanemate nõukogu töötasid loos välja mõisa instruktori tööülesannete ja võimupiiride projekti, nähes selles instruktori analise töökohana ette mõisa. Vastavalt valla töörahva nõukogu juhatuskirjale kavatseti instruktoriks valida sellekohase eriharidusega isik, kes on vastutav valla töörahva nõukogu ees. Viimane määras ka tema palga suuruse. Instruktor pidi kindlaks määrama majandis tegemist vajavad tööd ja kooskõlastama need vanemate nõukoguga. Alles siis võidi asuda nende tegemisele. Üldiselt jäid tema juhtida kõik tööd nii põllul kui ka laudas ja tallis. Peale selle jäi tema hooleks hobuste väljaandmine, rahapalga väljakirjutamine ning raha vastuvõtmine ja väljaandmine jooksvalt arvelt, samuti summad, mida valla töörahva nõukogu mõisale oli määranud. Kõigi muude rahasummade ja mõisa vilja-tšekkide väljaandmise õigus jäi valla täitevkomiteele. Instruktor pidi iga nädala lõpul, s. o. laupäeval, valla töörahva nõukogu täitevkomiteele oma tegevusest aru andma.³¹⁷

Instruktorid olid tegelikult juba tööle rakendatud Harju maakonnas. 31. jaanuaril 1918 toimus Tallinnas Harjumaal põllutööinstruktorite esimene koosolek, millest peale 11 instruktoriga võttis osa maakonna täitevkomitee põllumajandus-, teede- ja tehnikaosakonna juhataja J. Mäeots.³¹⁸ Koosoleku materjalid annavad mõningase ülevaate rahva kätte võetud mõisate majapidamisest Harjumaal ja iseloomustavad instruktorite tööd.

Instruktor Adelman kurtis, et Saue valla mõisates on puudus seemneviljast ning avaldas samas lootust, et korraliku majapidamise juures jääb mõneski mõisas vilja ja seemet üle, mida võiks kasutada puudustkannatajate abistamiseks. Instruktor Diesfeldt märkis, et Harku, Hүүru, Peetri, Väana ja teisteski Harku valla mõisates on rahva meeleolu üldiselt hea. Võetakse aktiivselt osa korra loomisest, kuigi esiotsa on muresid palju, eriti seemne- ja toiduvilja puuduse pärast. Mõnedki mõisad olid Harku vallas üsna viletsas seisukorras: põllud sõõtis, puudus põllutööriistadest, seemnest, viljast ja mitmesugusest inventarist. Samal ajal aga oli Harku mõisa turbarabas seismas 100 000 puuda turvast. Instruktor Liblik juhtis tähelepanu sellele, et sõjaväest mõisatele tööloomadeks antavad hobused on väikesed ja mõisatöödeks nõrgad. Ka on nad enamikus nälginud ja kärntõves. Näljased hobused on lasilaid närinud ja seetõttu seest puupinde täis.

Instruktor Plukk soovitas J. Mäeotsa poolt arutamiseks esitatud «Juhatuskirjas inst-

³¹⁴ Sealsamas, s.-ü. 20, l. 1 p. — 2 p.

³¹⁵ Sealsamas, s.-ü. 18, l. 1—8.

³¹⁶ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 138.

³¹⁷ Sealsamas, s.-ü. 7, l. 24.

³¹⁸ Vt. Maria E h d e r - J e ž o v a, Uue ajastu lävel. Rmt.: Koidikul. Tallinn, 1967, lk. 28.

ructoritele» instruktorite võimupiirid kindlamini ära märkida. Vastates sellele ettepanekule, rõhutas J. Mäeots, et praegusel suurel muudatuste ajajärgul ei ole seadusandlikul teel võimalik mingeid kindlaid piire fikseerida, kuna tuleb talitada olude ja seisukorra kohaselt, nii kuidas elu seda ise näitab. Teised instruktorid toetasid Mäeotsa seda mõtet ja arvasid samuti, et juhatuskirjas ei ole võimalik kõike ette näha ja et instruktorid peaksid kohtadel talitama rohkem oma äranägemise järgi.

Arutati ka raamatute sisseseadmist ülevõetud mõisates. Instruktor Kirkmanni arvates tuli sisse seada päevaraamat, kuhu märgitakse töölised, päevilised, loomad jne., tööliste palgaraamat, karjaraamat, kahekordne kassaraamat, samuti kahekordne aidaraamat. Kirkmann esitas niisuguse päevaraamatu projektigi.

Võeti vastu ka proovilüpsiraamatu vorm ning määrati, et proovilüpsse tuleb teha kolm korda kuus, nimelt 1., 11. ja 21. kuupäeval. Avaldati arvamust, et proovilüpsiraamat võiks esialgu täita ka tööraamatu aset. Instruktor Jak esitas piimaraamatu näidise, mis põhijoontes vastu võeti.

Kiideti heaks instruktor Laane ettepanek, et kõik andmed ja teated tuleb ikkagi üles märkida, kuigi esialgu puuduvad kindlakujulised raamatud. Peeti vajalikuks koostada ka väetamis-, külvi-, põlluharimis- ja lõikustabelid. Arvati, et teateid mõisa majapidamise olukorrast tuleb esitada kaks korda kuus. Tööpäeva pikkuseks määrati 8 tundi ning nõuti tegelikult tehtud töötundide arvu ülesmärkimist, kusjuures tööaega hakati arvestama töö algusest, mitte kodunt väljatulekust peale.

Seal, kus mõisate raamatupidamine oli võetud valla või ringkonna kätte, peeti soovita- vaks, et raamatuid peetaks iga mõisa kohta siiski eraldi.

Arutati ka seda, kui palju mõisaid ühe instruktori piirkonda peaks kuuluma. Mõned soovitasid piirkonnaks võtta valla. J. Mäeots aga arvas, et kuna valdade piirid on meil praegu sopilised, ei maksaks neist täpselt kinni pidada. Instruktor Plukk soovitas valla- piirid õgvendada, Laane tegi ettepaneku lähestikku asuvad vallad üheks piirkonnaks ühen- dada. Täitevkomiteel soovitati instruktori piirkonna suuruseks võtta viis suuremat või kümme väiksemat mõisat, karjakasvatustinstruktori piirkonnaks aga 12—15 mõisat.

Arvamuste vahetamisest kokkuvõtet tehes leidis J. Mäeots, et lähestikku asuvaid mõisaid võiks tööpoolest ühendada. Kuna Harjumaa oli tegemist 160 mõisaga, arvati piisavat 20 instruktorist. Peeti võimalikuks edaspidi nende arvu vajaduse järgi suurendada. Jäädi selle juurde, et esialgu määrab instruktorid ametisse maakonna täitevkomitee põllu- majanduse osakond.³¹⁹

Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomiteesse saabus kirju, milles ar- meeriti väärnähtustest Harju maakonnas ülevõetud mõisates. Nii kirjutas Saue valla tööraha nõukogu esimees 1918. aasta jaanuaris, et valla mõisates puudub tehniline juhtiv jõud, mille tagajärjel mõisa majapidamistes on ilmnunud anarhia tundemärke, ja palus rutata instruktori kohalesaatmisega.³²⁰

13. jaanuaril volitas Harjumaa Täitevkomitee instruktor Eduard Teravat kontrollima maakonna mõisate majapidamist, üles kirjutama neis leiduvad tagavarad ja andma õpetust mõisa majapidamise korraldamiseks. Mõisa tööraha vanemate nõukogu oli kohustatud andma instruktorile prii ülalpidamise ja hobused ühest mõisast teise sõitmiseks.³²¹

Jaanuaris arutati maakondade ja valdade tööraha nõukogudes küsimust, kuidas kevadel kõik põllud täis külvata ja sellega seoses ümber korraldada mõisate majapidamist.

18. jaanuaril 1918 toimus samasisuline arutelu Imavere mõisas (Viljandimaal), millest peale mõisa tööraha vanemate võtsid osa ka valla tööraha nõukogu liikmed ja maakonna põllutööinstruktor Fuhl. Arutati üldist olukorda mõisas ja töö ümberkorraldamise küsimusi enne kevadiste tööde algust. Üldustati tõsta tööliste palka ühe rubla võrra päevas ja palgata tööle mõisakirjutaja. Leiti, et sõiduhobuste tall ja tõllahoov tuleb likvideerida ja sõiduhobused üle viia tööhobuste talli.³²² Läbi arutati ka VSDTP Imavere osakonna poolt esitatud punakaardiväelaste nimekiri.

³¹⁹ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 3, l. 114.

³²⁰ ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 45, l. 13.

³²¹ ORRKA, f. R-1290, nim. 2, s.-ü. 4, l. 375.

³²² ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 7, l. 2.

Eriti suurt muret tekitas kevadkülvil küsimus Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakonnale, kelle uueks juhatajaks jaanuari keskpaiku määrati H. Pöögelmann. Iga päev käis osakonnas talurahva esindajaid nõu ja abi saamas. Kohalikele nõukogudele, kelle olukord oli väga raske, andis osakond rahalist toetust, otsustas kariloomade ühest mõisast teise üleviimise küsimused, aitas muretseda loomasõõtsid jne.

Müügil olevad põllutööriistad ja muud põllumajandusele vajalikud kaubad võeti arvele. Esimene Eestimaa Põllumajanduse Ühisus, kes oli olnud kaubamuretsejaks mõisnikele, võeti nüüd Täitevkomitee põllumajanduse osakonna käsutusse.³²³ Üle kogu Nõukogude riigi valitses terav põllutöömashinate ja -riistade puudus, sest välismaalt neid sõja ajal ei imporditud, oma tööstus aga valmistab peamiselt relvi. Sellest raskusest ülesaamiseks töötati Rahvakomissaride Nõukogu korraldusel välja plaan sõjatööstusettevõtete järkjärguliseks üleviimiseks põllutööriistade valmistamiseks. Vastav korraldus anti ka Tallinna tehastele, kuid metalli- ja kütusepuudus pidurdas vajaliku edu saavutamist.

Osakond võttis arvele ka põllumajanduse spetsialistid ja organisaatorivõimete ning -vilumusega töölised, keda saadeti valdadesse instruktoriteks.

Ühtse põllumajandusliku raamatupidamise sisseadmiseks mõisates ja valdades töötati osakonna korraldusel välja raamatute vormid ja alustati nende trükkimist.

Asuti välja töötama ka ühtseid maatöölise palganorme. Selleks saatis osakond valla tööraha nõukogudele ringkirja, milles võimalikult kiiresti paluti osakonnale saata kõik protokollid, kus käsitletakse põllutöölise palga küsimusi, aga ka muude asutuste töölise ja teenistujate jaoks kohalikele oludele vastavate elutingimuste loomist.³²⁴ Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu poolt väljatöötatud palgamäärad pidid tulema kinnitamisele Eesti põllutöölise kongressil.³²⁵ Kohalikele valla tööraha nõukogudele jäi esialgu õigus oma valla piirides töölise palgad kindlaks määrata. Need palgad pidid kehtima ka taluslaste kohta.

Palganormide väljatöötamine mõisates toimus Eesti põllumajanduse kongressil vastu võetud resolutsioonis fikseeritud põhimõtete alusel. Selle kohaselt oli põllutöölise palkade kindlaksmääramine jäetud tööraha valitsuse ülesandeks, kusjuures kõigi natsionaliseeritud mõisate töölise palk pidi üle maa olema ühesugune. Neile töölisele, kellel oli ülal pidada alaealisi lapsi, tuli maksta kõrgemat palka. Palk kavatseti kindlaks määrata osalt rahas, osalt moonas, kusjuures töölisel oli alati õigus kogu palka välja võtta rahas. Viimasel puhul arvestati moon rahaks ümber kindla hinna järgi.³²⁶

Mõisatest ja tööraha nõukogudelt töötasu küsimustes saabunud ettepanekud olid paljuki lahkuminevad. Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, millest nende tegijad olid lähtunud.

Kuni 23. aprillini 1918 pidid mõisates kehtima senised palgad, kusjuures valdade tööraha nõukogudel oli õigus neid oma valla piirides muuta. Viimased tegidki seda,

³²³ See Tallinnas asuv ühisus natsionaliseeriti Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee otsuse põhjal ja pandi tööle komissari järelevalve all. Ühisus hakkas koguma andmeid, missuguseid põllutööriistu ja nende osasid, missuguseid väetisi, missugust heina-seemet jne. kevadel tarvis läheb. (ORRKA, f. R-1291, nim. 1, s.-ü. 37, l. 1.)

³²⁴ «Eesti Teataja» 19. veebr. 1918. Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakond teatas kõigile maakondade täitevkomiteedele, et 22. veebruaril 1918 toimub Tallinnas Toompea lossi Valges Saalis põllumajanduse osakondade juhatajate ja instruktorite koosolek, mille päevakorras oli ette nähtud 1) põllumajanduse juhtkavade ühtlustamine üle maa, 2) põllumajanduse häälekandja asutamise küsimus, 3) instruktori piirkonda kuuluvate mõisate arvu kindlaksmääramine, 4) mõisatöölise palga küsimus, 5) ühismajapidamises kasutatava tööjõu kontrollimise küsimus, 6) ligistikku asuvate mõisate majapidamise ühendamine, 7) seemnevilja küsimus ja millega asendada puuduvat söögivilja, 8) vallainstruktorite ja -arvepidajate kursuste kindlaksmääramine, 9) jooksvad küsimused. (ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 14, l. 7.) See tähtis koosolek jäi ära Saksa imperialistide sissetungi tõttu.

³²⁵ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik, lk. 576.

³²⁶ Sealsamas.

lähtudes mõisatööliste üldkoosolekute otsustest. Kuna põllu- ja karjasaaduste hinnad pidevalt tõusid, olid mõisatöölised eeskätt huvitatud moona kättesaamisest, palga rahaline osa polnud nende silmis nii tähtis. Moona osas aga tuli sekeldusi tootluskomiteedega, sest ka nõukogude võimu ajal lähtusid need kodanliku Ajutise Valitsuse poolt 25. märtsil 1917 väljaantud määrusest toidunormide kohta, mille järgi igale inimesele oli kuus ette nähtud 20 naela ($\frac{1}{2}$ puuda) jahu. Mõisatöölised said aga moona näol aastas 40—70 puuda rukist, 30—60 puuda otra, 3—10 puuda nisu jne., mis märksa ületas perekonna kohta ettenähtud koguse. Toitluskomiteed pöördusid nõukogude valitsusasutuste poole ning nõudsid, et mõisatöölised üle normi saadava moona neile üle annaksid, millest aga töölised ja mõisa töörahva vanemate nõukogud kuuldagi ei tahtnud.³²⁷

Mõisatööliste uute palkade väljatöötamisest konkreetsema pildi saamiseks peatugem mõnedel Järvamaa mõisatest pärinevatel andmetel.

Müüsleri mõisas oli meestööliste senine aastapalk 120 rubla rahas, 50 puuda rukist, 30 puuda otra, 2 tündrit kartulit, 3 puuda hernest ja 4 puuda linnaseid. Peale selle oli iga töölise kasutada 5 vakamaad põldu. 27. jaanuaril arutas mõisa töölised üldkoosolek uusi palganorme ja kinnitas need endistega võrreldes palju suurematena. Uute normide kohaselt pidi nüüd aastas saama 500 rubla rahas, 80 puuda rukist, 56 puuda otra, 20 puuda nisu, 20 puuda kaera, 10 tündrit kartulit ja 1 vakamaa kartulimaad, 5 puuda hernest, 50 puuda põhku, 100 puuda metsaheina, 65 puuda põlluheina, aluspõhku nii palju kui vaja ja 2 puuda puhtaks ropsitud linu. Peale selle nõudis koosolek igale töölisele lehma- ja seapidamise võimalust. Ametimeeste (sepad jt.) rahapalk pidi mõisatööliste omast olema 20 protsenti suurem.³²⁸

Esna (Russki) vallas nähti mõisatööliste palgaks ette 800 rubla rahas, 70 puuda rukist, 70 puuda otra, 15 puuda nisu, 25 puuda kaera, 360 puuda kartulit, 5 puuda hernest, 5 puuda soola, 2 puuda petrooli, 2 veerandit silku, 2 puuda linu, 20 naela villu, 5 sülda küttepuid, 15 sülda hagu, 150 puuda põlluheina, 150 puuda metsaheina, 300 puuda söödapõhku, 100 puuda aluspõhku, võimalus pidada ühte lehma ja nelja lammast. Meespäevilised nõudsid 20 rubla, naised suvel 8, talvel 3 rubla päevas.³²⁹

Ka Veinjärve vallas moodustas valla töörahva nõukogu komisjoni, kes pidi uued palganormid välja töötama. Komisjon nõukogu esimehe Mihkel Käsperi juhtimisel täitis selle ülesande ja võttis 21. jaanuaril ühel häälel vastu järgmised täiejõuliste aastatöölised kuupalga normid: 50 rbl. rahas, 5 puuda rukist või 25 rbl., 5 puuda otra või 25 rbl., $\frac{1}{2}$ puuda nisu või $7\frac{1}{2}$ rbl., 3 puuda kaera või 15 rbl., 20 naela linnaseid või 3 rbl., 10 naela hernest või 2 rbl., 20 naela soola või 2 rbl., 13 naela silku või $6\frac{1}{2}$ rbl., $2\frac{1}{2}$ puuda kapsaid või 5 rbl., 5 naela petrooli või $2\frac{1}{2}$ rbl., 15 puuda kartulit või 15 rbl., 10 puuda heinu või 5 rbl., 10 puuda põhku või 5 rbl., $2\frac{1}{2}$ puuda aluspõhku või 50 kop., $\frac{1}{4}$ sülda põletuspuid või $6\frac{1}{2}$ rbl., $1\frac{1}{2}$ sülda hagu või $1\frac{1}{2}$ rbl. Tööline, kel polnud võimalik lehma pidada, võis mõisast saada 90 toopi sooja piima kuus. Nende palk, kes töötasid seitse päeva nädalas, nagu puusepad ja sepad, oli ette nähtud 20 protsenti kõrgem kui neil, kes töötasid kuus päeva. Täiejõuline mees või naine pidi suvel tööpäeva eest saama 6 rbl. 95 kop., nõrgemad 3 rbl. 50 kop. Lehmapidajale oli ühe lehma ja kolme lamba pidamiseks ette nähtud 50 puuda heinu ja 50 puuda põhku.³³⁰

Vana-Võidu mõisas (Viljandimaal) nõudis töölised üldkoosolek 16. veebruaril mehele päevas 8-tunnise tööpäeva puhul 8, naisele 5 rbl., iga ületunni eest 1 rbl. Peale raha pidid töölised saama tasuta moona ja nimelt: 50 puuda rukist, 45 puuda otra, 4 puuda nisu, $3\frac{1}{2}$ puuda hernest, 3 puuda räimi, 3 puuda soola ja 20 toopi petrooli iga perekonna kohta aastas. Peale selle pidi igale perekonnale antama 1 vakamaa kartulipõldu, $\frac{1}{2}$ vakamaad linapõldu ja 1 latt ($\frac{1}{10}$ vakamaad) aiamaad. Ka korter pidi olema mõisa poolt ning selle kütmiseks antama perekonnale aastas 6 sülda puid ja prii haod. Iga perekond võis pidada ühe lehma ja kaks lammast, kes suvel pidid käima mõisa karjas, talvel

³²⁷ ORRKA, f. R-1298, nim. 1, s.-ü. 42, l. 6.

³²⁸ ORRKA, f. R-1349, nim. 1, s.-ü. 1, l. 131 p.

³²⁹ Sealsamas, l. 56 p. ja 57.

³³⁰ «Eesti Teataja» 16. veebr. 1918.

aga peetama ülal mõisa laudas. Kes lehma ei pidanud, sellele kavatseti mõisast anda 6 toopi piima päevas.

Tööriistad pidid olema mõisa poolt. Ükski tööline ei tohtinud töölt puududa tööjuhatajale teatamata. Haiguse korral pidi makstama pool päevapalka.³³¹

Karlsbergi (Pungi) mõisas (Tartumaal) töötati välja järgmised palgamäärad: mõisavanemate nõukogu esimehele 60 rbl., hobuste hooldajale 55 rbl., karjamajanduse hooldajale 55 rbl. kuus, põllutööriistade korrashoidjale 3 rbl. päevas, kassapidajale 25 rbl. kuus, töömeestele 2 rbl. päevas, naistele niitmisel 1 rbl. päevas, karjatüdrukule 12 rbl. 50 kop. kuus, lüpsjatele (üks söögivahe) 33 kop., öövahile talvel ($\frac{1}{2}$ päeva) 1 rbl. ja suvel ($\frac{1}{3}$ päeva) 67 kop., kõõgitüdrukule, kes mõisa sigu söötab, 10 rbl. kuus. Kõigile peale selle prii moon, kartuli- ja aiamaad, $\frac{1}{2}$ kantsülda puid ja 6 sülda hagu aastas.³³²

Viitina mõisas (Võrumaal), kus palganorme arutati tööliste koosolekul 20. jaanuaril 1918, kavatseti meestele maksta 6 ja naistele 5 rbl. päevas. Oma palga eest pidi töölistel võimalus olema vanemate nõukogult osta toiduaineid. Iga meestöölise kohta oli ette nähtud 35 naela rukkijahu ja 5 naela tangu kuus, muid aineid normide järgi. Vanemate nõukogu esimehele, samuti kirjatoimetajale kavatseti maksta 8 rbl. päevas. Meeksi mõisa tööliste nõudmised olid pisut suuremad. Mõnelgi valla täitevkomiteel oli tekkinud kahtlus, kas tööliste nii suured nõuded mõisatele jõukohased on. Viitina valla täitevkomiteeski oli kõnesoleva koosoleku protokollile tehtud märkus: «Silmas pidades, et toiduaineid mõisaaidad töölistele nii odavasti välja antakse ja tööliste palk kõrge on, siis praegustest sissetulekust mõisa ülalpidamine on võimatu.»³³³

Kuivõrd see kartus oli põhjendatud, seda ei ole tänapäeval enam võimalik kindlaks teha. Märgime vaid, et on teadmata ka see, missugused ülemaalsed ühtlased mõisatöölise palganormid oleks kehtestanud Eestimaa nõukogude kongress. Mõistagi ei oleks laostunud mõisad suutnud nii suuri palku maksta, kuid neis tekkivat puudujääki oleks olnud võimalik katta paremate mõisate ülejääkidest, nagu seda märkis Eesti töörahva põllumajanduse kongressil ka Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee esimees J. Anvelt. Kuna nõukogude võimu alguses ei olnud kindlad hinnad veel välja kujunenud, püüdsid mõisatöölised oma töötasu aluseks võtta eelkõige vilja. Mõnel pool lähtuti uute palkade fikseerimisel eelmise aasta viljahindadest, teisel aga Toitluskomitee poolt määratud hindadest. Viimaste kohaselt maksti rekvireeritava rukki puudast 6 rbl. 10 kop., odra puudast 5 rbl. 40 kop. ja heina puudast 1 rbl. 60 kop.³³⁴ Vabaturuhinnad aga olid palju, isegi mitu korda kõrgemad. Juba 1917. aasta juulis-augustis maksis rukis turul 10 ja oder 8 rbl. puud.³³⁵ Eriti ajasid hinnad kõrgele hangeldajad ja salaviinaajajad. Vana-Kariste kroonu mõisast näiteks müüdi ümberkaudsetele inimestele rukist 6 rbl. 10 kop puud. Hangeldajad aga kasutasid selle ära, ostsid vilja kokku ja müüsid seda salaviinavabrikantidele 20–30 rbl. puud.³³⁶ Mõisatöölise ettepanekutes ei olnud rakendatud Eesti töörahva põllumajanduse kongressi resolutsioonis esinevat põhimõtet, et alaealiste lastega töölistel oleks pidanud saama kõrgemat palka. Ka ei esinenud, nagu näeme, palkade võrdsustamist: vastutavamate ja raskemate tööde eest oli ette nähtud ka suurem tasu. Naisi kavatseti kasutada vaid kergematel töödel.³³⁷

Eesti töörahva põllumajanduse kongressi resolutsiooni järgi oli valdade töörahva nõukogudel õigus oma valla piirides kindlaks määrata ka taluteenijate palgad. Seda enamasti tehtigi. Vana-Võidu vallas (Viljandimaal) näiteks tuli peremehel peale tasuta

³³¹ ORRKA, f. R-1257, nim. 1, s.-ü. 2, l. 81.

³³² ORRKA, f. R-1363, nim. 1, s.-ü. 1, l. 51.

³³³ ORRKA, f. R-1299, nim. 1, s.-ü. 29, l. 2.

³³⁴ ORRKA, f. R-1231, nim. 2, s.-ü. 1, l. 11.

³³⁵ ORRKA, f. R-1298, nim. 2, s.-ü. 2, l. 6.

³³⁶ ORRKA, f. R-1778, nim. 1, s.-ü. 1, l. 7.

³³⁷ M. Ehder-Ježova, tolaeagne Harjumaa Täitevkomitee esimees, kirjutab oma mälestustes: «Pidime välja töötama mõisatöölise uued palgatariifid, võitlema selliste tegelaste vastu, kes püüdsid sisse viia niisugust töötasustamise korda, et naistele võrdse töö puhul vähem palka maksetakse.» (Maria Ehder-Ježova, Uue ajastu lävel. Rmt.: Koidikul, lk. 29.) Mõisatöölise koosolekute protokollides see võitlus ei kajastu.

korteri ja söögi täisealistele mees- ja naistööliste 1. aprillist kuni 1. oktoobrini maksta 100 ja naistele 75 rbl. kuus, kusjuures tööpäeva pikkuseks oli 8 tundi. 1. oktoobrist kuni 1. aprillini said meestöölised rahas 75 ja naistöölised 50 rbl. kuus.³³⁸

Esialgu jäi lahendamata 8-tunnisele tööpäevale ülemineku küsimus. Selleks et ülevõetud mõisates läbiaastane 8-tunnine tööpäev sisse seada, oleks palju rohkem tööjõudu vaja läinud, kui mõisates tegelikult oli.

Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Nõukogu Täitevkomitee põllumajanduse osakonna poolt korraldatud ankeedi järgi oli näiteks Enge mõisas (sulgudes tööjõu vajadus 8-tunnise tööpäeva puhul) mehi 8 (13) ja naisi 7 (12), Imaveres vastavalt 21 (33) ja 31 (47), Kaarli-Ülemõisas 20 (30) ja 24 (24), Pärstis 27 (34) ja 15 (22), Vana-Võidus 20 (25) ja 20 (25)³³⁹, Müüslaris (Järvamaal) 19 (29), naistööliste kohta puuduvad andmed,³⁴⁰ Kavastus (Tartumaal) 55 (85) ja 38 (63).³⁴¹

Nende andmete esitamisel arvestati, et mõisatöölised töötavad aasta läbi, nii suvel kui talvel 8 tundi päevas. Tööpäeva pikkuse reguleerimist vastavalt suvistele ja talvistele töödele ei käsitletud.³⁴²

(Järgneb)

³³⁸ ORRKA, f. R-1257, nim. 1, s.-ü. 1, l. 7.

³³⁹ ORRKA, f. R-1285, nim. 1, s.-ü. 20, l. 1.

³⁴⁰ ORRKA, f. R-1349, nim. 1, s.-ü. 1, l. 1 p.

³⁴¹ ORRKA, f. R-1300, nim. 1, s.-ü. 1, l. 43 p.

³⁴² Teatavasti vajas põllutöö selleaegsete tootmistingimuste juures suveperioodil palju suuremal määral tööjõudu kui talvel. Kuidas seda küsimust lahendada, selle kohta kirjutas J. Anvelt hiljem, Eesti Tööraha Kommuuni päevil: «Tuleb nii korraldada, et suvel vabrikud, tehased ja töökojad töötavad vähema tööliste arvuga; töölisel, kes sel teel vabanevad, saadetakse põllutöösse. Talvel, selle vastu, jäävad maale ainult need töölisel, keda seal tõesti metsatöös, karja eest hoolitsemise juures jne. tarvis on. Teised lähevad vabrikutesse ja töökohtadesse, kus külm ega lühike tööpäev tööd ei takista.» (Jaan Anvelt, Tööraha võimuvallitsuse kindlustamisest. Peterburi, 1919, lk. 34.)

Nõukogude Läti ühismajandites kehtestati 1919. aastal 8-tunnine tööpäev, keskmiselt 48 töötundi nädalas, kusjuures suvekuudel töötati 60 ja talvekuudel 36 töötundi nädalas. (История Латвийской ССР, т. III. Рига, 1954, lk. 172).